

**МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДЭСНИЙ ЭДИЙН ЗАСГИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ҮЗЭЛ
БАРИМТЛАЛЫН ХЭРЭГЖИЛТ БА ҮНЭЛГЭЭ**

(ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ)

*Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Мягмарцэрэн, Ц. Болормаа,
Д. Байгалмаа, Г. Гэрэл, Ч. Онончимээ*

Сэдвийн агуулга

Нэг. Дүн шинжилгээний хэсэг

- 1.1 Эдийн засгийн аюулгүй байдлын тухай ойлголт, судлагдсан байдал
- 1.2 Эдийн засгийн аюулгүй байдлын үзүүлэлтүүд ба үнэлгээний индикаторууд
- 1.3 Монгол улсын эдийн засгийн аюулгүй байдлын өнөөгийн байдал
- 1.4 Эдийн засгийн аюулгүй байдалд учирч болзошгүй эрсдэлүүд

Хоёр. Судалгааны хэсэг

- 2.1 Эдийн засгийн олон тулгуурт бүтцийг бий болгох зорилтын өнөөгийн байдал
- 2.2 Хөрөнгө оруулалтын тэнцвэртэй бодлого ба өнөөгийн байдал
- 2.3 Төсөв, санхүүгийн салбарын аюулгүй байдлын эрсдэл
- 2.4 Эрчим хүч, эрдэс баялгын салбарын бодлого
- 2.5 Гадаад худалдаа, интеграцийн бодлогын хэрэгжилт эрсдэл

Ашигласан материал

**Монгол улсын үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын
хэрэгжилт ба үнэлгээ****1.1 Эдийн засгийн аюулгүй байдлын тухай ойлголт, судлагдсан байдал**

Эдийн засгийн аюулгүй байдлын тухай ойлголт нь “төрт ёсны харилцаа” бий болсон цагаас хойш 200 гаруй жилийн туршид хөгжиж шинжлэх ухааны түвшинд судлагдсаар ирсэн боловч төдийлөн “нээлттэй” сэдэв байгаагүй. Сүүлийн жилүүдэд дэлхий нийтийг хамарсан үйл явдлууд, глобалчлалын нөлөөгөөр энэ асуудал нь тусгаар улс бүрийн амин чухал асуудал болоод байна.

Улс орны дотоод болон гадаад эдийн засгийн аюулгүй байдлын түвшинг үнэлэх онол, арга зүйд ахиц гарч дэлхийн нэр хүнд бүхий эрдэмтэд, судалгаа шинжилгээний байгууллагууд шинжлэх ухааны үндэслэлтэй үнэлгээний арга, аргачлалыг боловсруулж байна. Улс орон бүр өөрийн эдийн засгийн аюулгүй байдлаа үнэлэх тоон болон харьцуулсан үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүд тогтоож үндэсний болон олон улсын түвшинд харьцуулсан ажиглалт, дүн шинжилгээ хийж байна.

Харин Монгол улсад харьцангуй бага судлагдсан салбар болох нь судалгааны явцад ажиглагдлаа. Сүүлийн жилүүдэд энэ сэдвээр хэд хэдэн удаа хэлэлцүүлэг, эрдэм

шинжилгээний хурал зохион байгуулагдсаныг эс тооцвол эдийн засгийн аюулгүй байдлын тухай ойлголт, эдийн засгийн аюулгүй байдлын үзүүлэлтүүд болон тэдгээрийг үнэлэх шалгуур үзүүлэлтүүд /индикатор/, тооцох аргачлалыг боловсруулах тал дээр төдийлөн ахиц дэвшил гараагүй байна.

ҮАБЗ болон төрийн бодлого тодорхойлох, шийдвэр гаргах субъектуудын хувьд энэ бол гарцаагүй анхаарал хандуулах шаардлагатай тулгамдсан асуудал мөн. Доорхи хурал, семинарын материалууд болон зөвлөмжийг тухай бүр ҮАБЗ-д хүргүүлсэн гэж найдаж байна. Тухайлбал:

- Стратеги судлалын хүрээлэн “Эдийн засгийн аюулгүй байдалд учирч буй эрсдэлүүд”, /2012.04.18/
- УИХ-ын АБГБ -ын Байнгын хороо, Конрад Аденаурын сан “Эдийн засгийн аюулгүй байдал” /2012.04.27/
- Стратеги судлалын хүрээлэн “Монгол улсын эдийн засгийн аюулгүй байдалд өгөх үнэлгээ” / 2012.12.10/

2010 онд шинэчлэн баталсан “Монгол улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-ын 3.2-т заасан “Эдийн засгийн аюулгүй байдал” бүлэгт дараахь 5 багц асуудлын хүрээнд эдийн засгийн аюулгүй байдлын бодлогыг хэрэгжүүлсэнээр Монгол улс эдийн засгийн бие даасан байдлаа хангаж хөгжих, байгальд ээлтэй, хүний аюулгүй амгалан амьдрах боломжийг бүрдүүлсэн тогтвортой хөгжлийн загварыг бий болгоно хэмээн зорилтоо тодорхойлсон. Үүнд:

- Эдийн засгийн олон тулгуурт бүтцийг бий болгох
- Хөрөнгө оруулалтын тэнцвэртэй бодлого баримтлах
- Төсөв, санхүүгийн салбарын аюулгүй байдлыг хангах
- Эрчим хүч, эрдэс баялгийн салбарын бодлого хэрэгжүүлэх
- Гадаад худалдаа, интеграцийн бодлого хэрэгжүүлэх

Монгол улсын Үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдлын зорилтууд:

1. Эдийн засгийн олон тулгуурт бүтцийг бий болгох хүрээнд

- Олон улсын тавцанд өрсөлдөх чадвартай олон тулгуурт эдийн засгийн бүтцийг бий болгох;
- Стратегийн ач холбогдолтой эрдэс баялаг, хүнс, хөдөө аж ахуй, эрчим хүч, зам тээвэр, мэдээлэл харилцаа холбоо, санхүүгийн салбарыг Европын холбооны стандартад нийцүүлэх;
- Ил тод, хариуцлагатай уул уурхай, эрдэс баялгын салбарыг хөгжүүлэх;
- Дэд бүтцийн салбарыг үндэсний аюулгүй байдлын шаардлагад нийцүүлэн хөгжүүлэх, эдийн засгийн үр ашгийг харгалзан хөрөнгө оруулалт хийх;
- Монгол орны цэвэр байгаль, оюуны нөөц, газар зүйн давуу талд түшиглэсэн, агаарын тээвэр, мэдээллийн технологи аүйшлаг экспортлох боломжтой, олон улсын тавцанд өрсөлдөх чадвартай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, үйлчилгээг дэмжих;
- Боловсролын салбарт ОУ-ын стандартыг мөрдүүлж, ИДС болон ЭҮСБ -уудын уялдаа холбоог хангаж, хүний хөгжлийг дээшлүүлэх;
- Шинжлэх ухааны шинжилгээ, судалгаа, инновацийг стратегийн ач холбогдолтой салбаруудад төвлөрүүлж, эдийн засгийн бүтээмж, өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх;
- Өндөр технологи, нанотехнологи, биотехнологи, мэдээлэл харилцааны

салбарын өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх;

- Дотоодын хөдөлмөрийн зах зээлийг хамгаалж, иргэдийг ажлын байраар хангах, ядуурлыг бууруулах

2. Хөрөнгө оруулалтын тэнцвэртэй бодлого явуулах хүрээнд

- Үндэсний хөрөнгө оруулагчдын эдийн засаг дахь хувь хэмжээг нэмэгдүүлэх, хамгаалах;
- Гадаадын аль нэг орноос хийгдэх хөрөнгө оруулалтнийт хөрөнгө оруулалтын гуравны нэгээс хэтрэхгүй байх, гадаадын төрийн өмчит компанийн хөрөнгө оруулалтыг хязгаарлаж, стратегийн ач холбогдолтой салбарт хөрш орнууд, өндөр хөгжилтэй орнуудын оруулах хөрөнгө оруулалтыг тэнцвэртэй байлгах;\
- Үнэ цэнэтэй аж ахуйн нэгжийн хувьцааг олон улсын хөрөнгийн зах зээлд борлуулахдаа бодлогын зарчмыг хадгалж эрх зүйн орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх;
- Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг урт хугацааны хөгжлийн үндсийг тавих хөшүүрэг, арга хэрэгсэл болгох;
- Гадаад худалдааны дамжин өнгөрөх тээврийн хараат бус нөхцөлийг бууруулж, тээврийн салбарт хөрш орнуудтай 2 болон 3 талт урт хугацааны харилцан ашигтай хэлэлцээр байгуулах. Далайд гарах гарцыг эрэлхийлэх;

3. Төсөв, санхүүгийн салбарын аюулгүй байдлыг хангах хүрээнд

- Эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах, урт хугацааны хөгжлийг дэмжих эрүүл, тогтвортой, сахилга баттай санхүүгийн салбарыг төлөвшүүлэх;
- Засгийн газрын авах зээл нь эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангасан зохистой харьцаанд байх ба бодит эдийн засгийн салбарт чиглэгдэх;
- Гадаад валют, алтны нөөцийг үндэсний импортын 1 жилийн хэрэгцээг хангах хэмжээнээс багагүй түвшинд байлгах;
- Үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн худалдан авах, хөрвөх чадварыг сайжруулж тогтворжуулах, дотоодын гүйлгээнд зөвхөн үндэсний мөнгөн тэмдэгтийг хэрэглэх, үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн дотоодын зах зээлд эзлэх хувь хэмжээг зохистой байлгах;
- Банк дундын эрсдэлийн сан байгуулж, санхүүгийн салбарын эрсдэлээс үүссэн хохирлыг төр хариуцах зарчмаас татгалзах;
- Гадаад, дотоодын томоохон төлбөр тооцоо, зээл, аккредитивд хяналт тавих, санхүүгийн гэмт хэргийг илрүүлж шалгаж шийдвэрлэх тогтолцоо бий болгох;

4. Эрчим хүч, эрдэс баялгийн салбарын бодлогын хүрээнд

- Эрдэс баялгийн салбарыг үндэсний аюулгүй байдлыг хангах баталгаа болгож түүхий эдийн хавсарга, гадаад дотоодын улс төр, бизнесийн ашиг сонирхолын сөргөлдөөнөөс ангид байлгах, байгаль орчныг доройтуулахгүй байх;
- Уул уурхайн ил тод хариуцлагатай байдлыг дээшлүүлж, орлогод тавих хяналтыг сайжруулах;
- Эрчим хүчний дотоодын гол эх үүсвэр болох нүүрсийг импорт орлох, экспортыг нэмэгдүүлэх зорилгоор өргөнөөр ашиглах;
- Байгаль орчинд хор нөлөө багатай хямд эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж 2020 он гэхэд түлш эрчим хүчний хэрэгцээг нүүрс болон бусад дотоодын эх үүсвэрээр бүрэн хангах;
- Газрын тосны бүтээгдэхүүнээр 1 орноос шууд хараат байдлыг багасгаж 2020 он

гэхэд дотоодын үйлдвэрлэлээр хэрэгцээгээ бүрэн хангах, улсын нөөцийг түүхий нефтээр зургаан сараас доошгүй хэмжээнд байлгах;

- Цөмийн эрчим хүчийг үндэсний ашиг сонрхол, энхийн зорилгоор ашиглах зарчимд нийцүүлэн хөгжүүлэх, Цөмийн цикдийг хөгжүүлж цацраг идэвхт ашигт малтмалын ашиглалт, боловсруулалт, хөрвүүлэлт, баяжуулалт, эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг бий болгох, бэхжүүлэх;

5. Гадаад худалдаа, интеграцийн бодлогын хүрээнд

- Цөөн зах зээл, цөөн нэр төрлийн бүтээгдэхүүний экспорт, импортоос хэт хамааралтай үндэсний эдийн засгийн эмзэг байдлыг бууруулах;
- Гадаад худалдааны алдагдалыг багасгаж, тарифын болон тарифын бус арга хэрэгсэлүүдийг зохистой хэрэглэх;
- Нэг орноос худалдан авах бараа бүтээгдэхүүн нийт импортод хэт давамгайлахаас сэргийлэх, үнийн зохиомол хэлбээл, монополь, үударга бус өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах;
- Дотоодын үйлдвэрлэл, зах зээлийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох;
- Бүс нутгийн болон олон улсын интеграцид нэгдэх, чөлөөт худалдааны хэлэлцээр хийхдээ эдийн засгийн аюулгүй байдал, хөгжлийн шаардлагыг харгалзан судалгаа тооцоотой, шат дараалалтай, сонголт хийх зарчим баримтлах;

“Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-д дэвшүүлсэн зорилтуудыг хангах хүрээнд хийгдэж байгаа ажлууд, төрийн бодлогын уялдаа холбоо, эцсийн үр дүн тодорхой биш байна. Үзэл баримтлал цаасан дээр батлагдсан боловч хэрэгжүүлэх механизм нь тодорхойгүй, асуудлыг хариуцах ёстой Засгийн газрын болон УИХ-ын байгууллагууд үүрэг хариуцлага хүлээдэггүй, энэ талаар албан ёсны статистик мэдээлэлийг тогтмол гаргаж тайлагнахгүй явсаар иржээ. Эрдэмтэн судлаачид, иргэдийн зүгээс энэ асуудалд шүүмжлэлтэй хандаж тодорхой санал дэвшүүлж байгаагаас үзэхэд асуудлыг системтэй авч үзэх шаардлага бий болсоныг харуулж байна. Үүнээс үүдэн дараахь дүгнэлтийг хийж байна. Үүнд:

1. Эдийн засгийн аюулгүй байдлын үзүүлэлтүүд болон тэдгээрийг үнэлэх үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүд /индикатор/-ийг тогтоож, үнэлэх аргачлалыг боловсруулах, тогтмол мониторинг үнэлгээ хийх талаар холбогдох байгууллагуудад үүрэг өгөх
2. ҮАБЗ болон УИХ -ын түвшинд энэ асуудлыг тогтмол хэлэлцдэг болох
3. Төрөөс явуулж байгаа бодлого, шийдвэрийг ҮАБ-ын үзэл баримтлалд нийцүүлэх, бодлогын уялдаа холбоог хангах чиглэлээр УИХ болон ЗГ-т үүрэг өгөх

1.2 ЭЗАБ -ын үзүүлэлтүүд ба үнэлгээний индикаторууд

Үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдлын зорилго, зорилтуудаа улс орон бүр өөрийн орны өвөрмөц нөхцөл байдалд тохируулан тодорхойлдог. Гэхдээ эдийн засгийн аюулгүй байдлын асуудал нь улс төр, эдийн засаг, эрх зүй болон гадаад харилцааны салбарт явуулж байгаа бодлогын үр дүн юм.

Эдийн засгийн аюулгүй байдлыг тооцох үзүүлэлтүүд, үнэлгээний аргачлалуудыг судалж үзлээ. Олон улсын түвшинд ч тухайлсан орны хувьд ч ийм арга, аргачлалууд байна. Эдгээрээс ОХУ-ын нэрт эрдэмтэн С.Глазьевийн боловсруулсан Эдийн засгийн аюулгүй байдлын индекс тооцох аргачлал нь дэлхийн хэмжээнд хэрэглэгдэж байгаа жишиг болохуйц аргачлал болох нь харагдаж байна. Иймд уг эрдэмтэний хийсэн судалгаа,

аргачлалыг ашиглан Монгол улсын эдийн засгийн аюулгүй байдлын түвшин ямар байгаа талаар тойм төдий мэдээлэл өгөх, дүгнэлт гаргахыг оролдов. /Хугацаа бага, мэдээлэл хомс байсныг дашрамд дурдъя. Цааш лавшруулан судлах боломжтой./

С.Глазьев нь анх 1996 онд энэхүү аргачлалыг боловсруулж дэлхийн 209 орны хэмжээнд харьцуулсан судалгаа хийсэн байна. Үүнээс хойш ийм хэмжээний томоохон судалгаа хийгдсэн эсэх нь тодорхойгүй. ОХУ-д С.Глазьевийн боловсруулсан 20 үзүүлэлтийг Үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдлыг тооцох үзүүлэлтүүд болгон баталгаажуулж албан ёсны хэрэгцээнд ашиглаж байна.

1996 онд хийсэн судалгаагаар, эдгээр 20 үзүүлэлтээс 3 шалгуур хангасан 23 орон байсны дотор Монгол улс байна. Эдгээр бүлэг орнууд нь дэлхийн нийт орны 11%, дэлхийн нийт хүн амын 3,1%-ийг бүрдүүлж байсан байна. Тухайн үед дэлхийн хэмжээнд 20 үзүүлэлтийг хангасан орон байгаагүй бөгөөд хамгийн дээд тал нь Япон-15, АНУ, Франц-14, БНСУ, Сингапур-13, ОХУ-7, БНХАУ-1 үзүүлэлтийг хангаж байсан байна. Цаашид энэ үзүүлэлт хэрхэн өөрчлөгдсөнийг ядаж одоо байгаа нөхцөл байдлын хүрээнд тайлбарлах нь зүйтэй гэж үзлээ.

Количество критериев, которым соответствует страна	Количество стран, удовлетворяющих этому числу критериев	Страны и территории	Удельный вес в общем числе стран мира, %		Удельный вес в мировом населении, %	
			по группам	нарастающим итогом	по группам	нарастающим итогом
3	23	Афганистин, Белиз, Гамбия, Грузия, Джибути, Доминика, Кабо-Верде, Кения, Кирибати, Либерия, Македония, Малави, Мали, Монголия, Непал, Нормандские о-ва, Сан-Марино, Соломоновы о-ва, Сомали, Танзания, Узбекистан, Чад, Экваториальная Гвинея	11,0	74,2	3,1	95,8

Источники: расчеты ИЗА по данным ООН, МВФ, Всемирного банка, МОТ, ЮНЕСКО

1.3 Монгол улсын эдийн засгийн аюулгүй байдлын өнөөгийн байдал

Монгол улсын үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдал ямар түвшинд байгааг судалгаанд ашигласан мэдээлэл, аргачлалуудыг ашиглан дараахь үзүүлэлтүүдээр тоймлон дүгнэж болох юм. Үүнд :

№	Үзүүлэлтүүд	Босго үнэлгээ 1996	Бодит үзүүлэлт			
			2008	2010	2011	2012-XI
1	ДНБ-ний өсөлтийн хувь	5%	8.9	6.4	17.3	12.4

Судалгааны эмхтгэл, XIV боть

2	1 хүнд ногдох ДНБ /МХХ, Монгол улс/ Дэлхийн босго -11505	2015 онд 5000 \$	2465.1	3025.9	3521.0	3462.3 /3-р ул/
3	Аж үйлдвэрлэлийн салбар дахь боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувь	70%	16.7	21.5	22.2	32.4
4	Аж үйлдвэрлэлийн салбар дахь машин үйлдвэрлэлийн эзлэх хувь	20%	0	0	0	0
5	ДНБ-д Хөрөнгө оруулалтын эзлэх хувь	25%	27.2	45.7	60.4	
6	ДНБ-д Шинжлэх ухааны зардлын эзлэх хувь	2%	0.2	0.3		
7	Машин үйлдвэрлэлд шинэ бүтээгдэхүүний эзлэх хувь	6 %	0	0	0	0
8	Амьжиргааны баталгаажих түвшнээс доогуур орлоготой хүн амын эзлэх хувь	7%	35.2	39.2	41.9	
9	Хүн амын дундаж наслалт	70	67.2	68.5	68.3	68.3
10	Гэмт хэргийн түвшин (100 мян хүнд ногдох гэмт хэргийн тоо)	5 тыс.	124	111	104	118
11	МОТ-ийн аргачлалаар тооцсон ажилгүйдлийн түвшин	7 %	9.2	9.9	7.7	6.3
12	Инфляцийн жилийн дундаж түвшин	20%	22.1	13.0	10.2	14.4
13	ДНБ-д эзлэх дотоод өрийн хувь хэмжээ	20%	3.4	16.3	25.6	27.4
14	Төсөвт орох татварын орлогоос дотоод өр ба түүний хүүгийн төлбөрт зарцуулах хувь	25%	1.1	7.4	15.3	0.4
15	ДНБ- д эзлэх гадаад өрийн хувь хэмжээ	25%	24.0	20.3	28.3	29.4
16	Төсвийн алдагдлын санхүүжүүлтэнд гадаад өрийн хувь хэмжээ	30%	38.8	13	25.9	8.6
17	ДНБ дэх төсвийн алдагдалын хувь	5%	-0.5	-5.6	-7.1	
18	ДНБ-д Мөнгөний масс(M2) – ын эзлэх хувь	50%	34.6	56.7	59.2	71.7
19	ДНБ-д импортын эзлэх хувь	30%	61.9	84	52	45
20	Үүнээс хүнсний бүтээгдэхүүний импорт	25%	41.1	49.2	65.0	5.8

Эх сурвалж: МУ-ын статистикийн эмхэтгэл 2009 ,2010, 2011, 2012 оны 3 улирал

1.4 Эдийн засгийн аюулгүй байдлын болзошгүй эрсдэлүүд

2008-2012 оны статистик мэдээллээс тоймлон дараахь байдлаар Монгол улсын эдийн засгийн аюулгүй байдлын нөхцөл, эрсдэлүүдийг тоймлон харуулж байна. Үүнд:

Шалгуур үзүүлэлт	Бодит байдал	Болзошгүй эрсдэл
Эдийн засгийн өсөлтийн хувь 5%-иас доошгүй байх	Статистикаас үзэхэд Монгол улс 2008 оноос хойш эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангаж ирсэн боловч энэхүү өсөлт нь уул уурхайн салбарын нөлөөгөөр бий болсон бодит бус өсөлт гэж үздэг.	- Эдийн засгийн бүтэц алдагдах - Уул уурхайн салбараас хамааралтай эмзэг эдийн засаг - Гадаадын хөрөнгө оруулагчаас хамааралтай болох - Голланд өвчин
1 хүнд ногдох ДНБ-ны дэлхийн дундаж 11505\$, Монгол улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод зааснаар 5000\$ -с доошгүй байх	Монгол улсын 1 хүнд ногдох ДНБ 2008 онд 2465,1 ам доллар байсан бол 2011 онд 3521,3 ам доллар болж өсчээ. Нийт хүн амын дунджаар ийм байгаа боловч баян, ядуугийн ялгаа маш өндөр /20 дахин/ гэж судлаачид үзэж байна.	- Орлогын тэгш бус байдал - Ядуурал
Аж үйлдвэрлэлийн салбарт боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувь 70%-иас доошгүй байх	Монгол улсад энэ үзүүлэлт 2008 оноос хойш дунджаар 20% байна.	- Өөрөө өөрийгөө тэтгэх эдийн засгийн бодлого алдагдах - Импортоос хараат болох
ДНБ-д хөрөнгө оруулалтын эзлэх хувь 25%-аас доошгүй байх	2009 оноос Оюу толгой төсөл хэрэгжиж эхэлсэнээр хөрөнгө оруулалтын дүн өсөж байна. Гадаадын хөрөнгө оруулагчдад тааламжтай нөхцөл олгосноор гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт өсөж байна. Гадаадын хөрөнгө оруулалтын 85% орчим нь уул уурхайн салбарт орсон бол нийт экспортын 95% нь уул уурхайн бүтээгдэхүүн байна.	- Гадаад болон дотоодын хөрөнгө оруулагчдад ялгавартай хандах нь үндэсний хөрөнгө оруулалтыг бууруулах - Нийт эдийн засгийн чадавхи суларч санхүүжилтийн боломж хумигдаж байгаагаас хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэр дутагдах - Гадаадын хөрөнгө оруулалт, экспортоос хамааралтай болох
ДНБ-д шинжлэх ухааны зардлын эзлэх хувь 2%-иас доошгүй байх	2008 оноос хойш энэ үзүүлэлт дунджаар 02% байна. Монгол улс шинжлэх ухааны салбартаа хөрөнгө зарцуулж шинэ техник, технологи нэвтрүүлэх, хөгжилд чиглэсэн бодлого явуулахгүй байна	- Хөгжлийн бодлого алдагдах - Техник, технологи, суурь судалгааны хоцрогдол
Амьжиргааны баталгаажих түвшнээс доогуур орлоготой хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувь 7%-иас хэтрэхгүй байх	Монгол улсад энэ хувь 2008 оноос хойш жил бүр өсч 41,9%-д хүрсэн ба дунджаар 38,7 %, байна. Нийт хүн амын 40% гаруй нь ядуу байна	- Ядуурал, ажилгүйдэл хэтэрхий их өссөн нь нийгэм, эдийн засгийн маш олон эрсдэл
Хүн амын дундаж наслалт 70 байх	Монгол улсын хүн амын дундаж наслалт 2008 оноос хойг бага зэрэг өсч 2011 онд 68,3 болсон байна. Гэвч дэлхийн дунджид хүрээгүй.	- Хүн амын өсөлт ба хөгжлийн бодлого алдагдах - Эрүүл мэндийн салбарын бодлого - Нийгмийн халамж, даатгалын бодлого

Хүн амын хамгийн их болон бага орлогтой 10%-ийн хоорондын орлогын зөрүүний ялгаа 8 дахин-аас хэтрэхгүй байх	МУ-ын нийт хадгаламжийн дүнг авч үзвэл, 715000 өрхийн дундаж хадгаламж 20,5 сая байхад, 27000 өрхийн д/ хадгаламж 57 сая төгрөг. Нийтээр нь авч үзвэл 22 дахин зөрүүтэй. Сүүлийн жилүүдэд дундаж орлоготой иргэдийн тоо буурч, бага орлоготой иргэдийн тоо өссөн. Монголын нийт актив хөрөнгийн дийлэнхийг өндөр орлогтой иргэд эзэмшиж байна. дэлхийн жишгээс үзэхэд дундаж орлоготой иргэдийн тоо нийт хүн амын 60%-иас доошгүй байх ёстой	- Хүн амын орлогын зөрүү, баян хоосны хэт ялгаа - Авилгал - Улс төржилт - Эдийн засаг дахь төрийн оролцоо хэт их байгаа нь авилгал, хууль бус хөрөнгөжих явдлыг өөгшүүлж байна. - Зах зээлийн жам ёсны тогтолцоо алдагдаж байна.
100000 хүнд ногдох гэмт хэргийн гаралт 5000-аас хэтрэхгүй байх	Гэмт хэргийн гаралт сүүлийн үед нэмэгдэж үйлдэж байгаа арга хэлбэр, шалтгаан нь улам бүр эмзэглүүлж байна. Ядуурал, ажилгүйдэл, ёс суртахууны доройтол, хууль эрх зүйн уян хатан бус байдал нөлөөлж байна.	- Нийгмийн сэтгэл зүй гажих - Хүмүүжил, ёс суртахууны доройтол - Ажилгүйдэл, ядуурал - Хуулийн хатуу чанга байдал
Ажилгүйдлийн түвшин хөдөлмөрийн насны хүн амын 7%-иас хэтрэхгүй байх	МУ-д энэ үзүүлэлт 2008 онд 9,2% байсан бол 2011 онд 7,7% байна. Уул уурхайн томоохон төслүүд хэрэгжсэнээр ажлын байр бий болж байна.	- Ядуурал - Гэмт хэргийн гаралт - Боловсон хүчний дутагдал
Инфляцийн жилийн дундаж түвшин 20%-аас хэтрэхгүй байх	2008 онд 22,1% байсан бол 2011 онд 10,2% болсон байна. Инфляцийг онилсон мөнгөний хатуу бодлогыг явуулсаар байгаа нь эдийн засгийн хөгжлийг боомилж эцсийн дүндээ үндэсний эдийн засгийг сөхрүүлж байна гэж судлаачид үздэг. Мөнгөний бодлогыг Төв банк дангаар хараат бусаар явуулах боломжгүй улс төрөөс хараат байна	- Төв банк нийт эдийн засгийг дэмжсэн бодлогыг бие даасан байдлаар явуулж чадахгүй байгаа нь эцсийн дүнд эдийн засгийн хөгжлийг боомилж хямрал үүсгэж болзошгүй. - Төв банкыг улс төрөс хараат байлгах нь бие даасан, мэргэшсэн байдлаар ажиллах боломжийг үгүйсгэж байна. - Тусгай зөвшөөрөлтэй монополь үйл ажиллагаа явуулж байгаа компаниуд суурь үнэд нөлөөлөх эрсдэл
ДНБ-д эзлэх дотоод өрийн хувь хэмжээ 20%-иас хэтрэхгүй байх	Сүүлийн жилүүдэд дотоод өрийн хэмжээ өсч байна. 2008 онд 3,4% байсан бол 2011 онд 25,6% болж өссөн байна.	- Зээлдэгчдийн төлбөрийн чадвар муудах - Найдваргүй зээл өсөх - Банк санхүүгийн салбарын хямрал - Мөнгөний нийлүүлэлт нэмэгдэх, инфляци
ДНБ-д эзлэх гадаад өрийн эзлэх хувь 25%-иас хэтрэхгүй байх	Гадаад өр харьцангуй тогтвортой байгаа боловч сүүлийн жилүүдэд өсч байна. 2008 онд 24% байсан бол 2011 онд 28,3% болж өссөн байна.	- Засгийн газрын төлбөрийн чадвар муудах - Төсвийн хямрал

Төсөвт орох татварын орлогоос дотоод өр ба хүүгийн төлбөрт зарцуулах хувь 25-иас доошгүй байх.	Монгол улсад энэ үзүүлэлт хангалтгүй байна. 2008 онд 1,1% байсан бол 2011 онд 15,3% болж өссөн нь төсвийн тэлэлттэй холбоотой. Гэвч 2012 оны сүүлчээр авсан ЗГ-ын бондын төлбөр нь төсөвт дарамт үүсгэнэ.	- ЗГ-ын төлбөрийн чадамж буурах - Эдийн засгийн хямрал - Төсвийн орлого, санхүүжилтийн саатал
Төсвийн алдагдалын санхүүжилтэнд гадаад өрийн хувь хэмжээ 30%-аас хэтрэхгүй байх	2008 онд -38,8% байсан бол 2011 онд 25,9% байна. Төсвийн алдагдалыг гадаад эх үүсвэрээс санхүүжүүлэх	- Гадаад эх үүсвэрийг эргэн төлөх эх үүсвэр дутагдах - Засгийн газрын өр нэмэгдэх
ДНБ-д төсвийн алдагдалын хувь 5%-иас хэтрэхгүй байх	2008 онд 0,5% байсан бол 2011 онд 7,1% болж өсчээ. Энэ нь анхаарах ёстой үзүүлэлт болж байна. "Төсвийн тогтвортой байдлын тухай" хуулиар 2013 оноос эхлэн 2%-иас хэтрэхгүй байх ёстой.	- Төсвийн алдагдалын зохистой харьцаа алдагдах
ДНБ-д мөнгөний масс(M2) –ын эзлэх хувь 50% -иас хэтрэхгүй байх	2008 онд 34,6 % байсан бол 2011 онд 59,2% болж өсчээ.	- Инфляци өсөх
ДНБ-д импортын эзлэх хувь 30%-иас хэтрэхгүй	2008 онд 61,9% байсан бол 2010 онд 84%, 2011 онд 52% болсон байна. Эдийн засаг бүхэлдээ импортоос хамааралтай байна.	- Импортын хэт их хамаарал
Үүнээс хүнсний бүтээгдэхүүний импортын хувь хэмжээ 25%-иас хэтрэхгүй байх	Монгол улсын хэмжээнд нийт импортын бүтээгдэхүүнд хүнсний бүтээгдэхүүний импорт 2008 онд 41,1% байсан бол 2011 онд 65% болж өссөн байна.	- Хүнсний аюулгүй байдал алдагдах - Үндэсний үйлдвэрлэл мөхөх - Зайлшгүй нөхцөлд ард түмний эн тэргүүний хэрэгцээт хоол хүнсийг үйлдвэрлэх чадваргүй болох

Нийт 20 шалгуур үзүүлэлтийг зэрэгцүүлж үзвэл, Монгол улс эдгээр үзүүлэлтээс үндсэндээ 3 шалгуурыг хангаж, 16 шалгуурыг хангахгүй байна гэж дүгнэж болохоор байна. Шалгуур хангаж буй 3 үзүүлэлт нь:

- ДНБ-ны өсөлтийн хувь
- ДНБ-д хөрөнгө оруулалтын эзлэх %
- Инфляцийн жилийн дундаж түвшин гэсэн 3 үзүүлэлт байна.

Гэвч бодит байдал дээр дээрхи 3 шалгуур тус бүр олон нийт, судлаачдын зүгээс тодорхой шүүмж дагуулж байна. Жишээ нь, ДНБ-ын өсөлтийн % хэмжээ нь дэлхийд бараг байхгүй өндөр өсөлт боловч зөвхөн уул уурхайн салбарын өсөлтөөс бий болсон бодит бус өсөлт гэж үздэг. Мөн хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нэмэгдсэн нь Оюу толгой төсөл гэх мэтийн томоохон төсөлд холбогдох цаг зуурын томоохон хөрөнгө оруулалт юм. Инфляцийн түвшний хувьд энэ нь мөнгөний хатуу бодлого баримтлаж ирсэний үр дүн боловч эцсийн дүндээ бодит эдийн засгийн санхүүжилт хумигдсанаар эдийн засгийн хямрал нүүрлэх, үндэсний аж ахуйн нэгжүүд санхүүгийн дутагдалд орох магадлалтай гэж үздэг.

Үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдлын эрсдэлийг бүхэлд нь дараахь уялдаа холбоо бүхий бодлогын аргуудын хүрээнд бүлэглэн авч үзэж болох юм. Үүнд:

1. Улс төрийн эрсдэл

- Эдийн засаг дахь төрийн оролцоо хэт их
- Улс төрчдийн эдийн засгийн ашиг сонирхол
- Авилгал
- Төрийн бодлого, концепци тодорхойгүй
- Эрх зүйн орчин, бодлого хөтөлбөрийн уялдаа холбоо алдагдсан
- Эрх зүйн орчин тогтворгүй
- Улс төрчдийн лобби
- Хэт улс төржилт, намчирхал
- Ашиг сонирхолын зөрчил
- УИХ болон Засгийн газар, бусад төрийн байгууллагуудын чадавхи, ажлын уялдаа холбоо муу

2. Эрх зүйн орчны эрсдэл

- Хууль эрх зүйн орчны тогтворгүй байдал
- Үндсэн хууль болон бусад хууль хоорондын нийцэл алдагдах
- Салбарын болон оргник хуулиудын хоорондын зөрчил, хуулийн цоорхой
- Хуулийн төслийн концепци, боловсруулалт, үндэслэл тооцоо судалгаа муутай
- Хууль тогтоомжийн хэрэгжилт
- Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэнд үнэлгээ хийх нэгдсэн систем

3. Гадаад харилцааны эрсдэл

- Геополитик
- Гадаад эдийн засаг, худалдаа
- Гадаадын хөрөнгө оруулалт гэх мэт

4. Эдийн засгийн эрсдэл (Үүнийг дээр хүснэгтээр тайлбарласан болно)

Дээрхи асуудлуудын хүрээнд УИХ, Засгийн газар, Сангийн яам, Хөгжлийн яам, Монгол банк, Статистикийн үндэсний хороо, СЗХ зэрэг төрийн байгууллагууд, Стратеги судлалын хүрээлэн, Үндэсний хөгжлийн хүрээлэн, Тагнуулын ерөнхий газар болон бусад эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллагууд гүнзгийрүүлэн судлах, тоо мэдээллийг нарийвчлах буй за. Зөвхөн санаа сэдэл өгөх үүднээс энэхүү мэдээллийг богино хугацаанд тоймлон гаргаж хүргүүлсэн тул хүлцэл өчье. [Боловсруулсан - Ц. Норовдондог (Ph.D)]

* * *

ОИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

**МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДЭСНИЙ ЭДИЙН ЗАСГИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ҮЗЭЛ
БАРИМТЛАЛЫН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ**

(ХАВСРАЛТ СУДАЛГАА)

Энэхүү судалгааны ажил нь “Монгол улсын үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдлын хэрэгжилт ба үнэлгээ” сэдэвт судалгааны ажлын хавсралт судалгаа юм. Монгол улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд дурьдсан Эдийн засгийн аюулгүй байдлын зорилтууд болон тэдгээрийн хэрэгжилтийг үнэлэх зорилгоор судалгаанд статистик мэдээллүүд, холбогдох яам газруудын гаргасан мэдээлэл, Засгийн газрын хэрэгжүүлж буй төсөл, хөтөлбөрүүдийн талаархи мэдээлэл болон бусад судалгааны мэдээллүүдийг энэхүү судалгаанд ашигласан болно.

Судалгааны үр дүнг тоймлон дүгнэхэд Монгол улсын хувьд эдийн засгийн аюулгүй байдлын үзүүлэлтүүд ерөнхийдөө хангалтгүй байгаа нь харагдаж байна. “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал” дахь Эдийн засгийн аюулгүй байдлын зорилтуудад холбогдох заалт бүрийг нэгбүрчлэн авч үзвэл нааштай үзүүлэлт төдийлөн харагдахгүй байна. Зарим нэг заалтын хувьд одоогоор хэрэгжих цаг хугацаа нь болоогүй, өнөөгийн нөхцөлд шууд хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй зэрэг бэрхшээл асуудлууд ч байна. Тиймээс судалгааны үр дүнг нэгтгэн харуулахдаа сөрөг үр дүн бүхий заалтуудыг салбар бүрээр нь тодруулан авч үзлээ. Үүнд:

Эдийн засгийн олон тулгуурт бүтцийг бий болгох

- Эдийн засгийн өөрийгөө тэтгэх чадавхийг бүрдүүлж, тодорхой салбарт олон улсын тавцанд өрсөлдөх чадвартай олон тулгуурт эдийн засгийн бүтцийг бий болгоно.

Сүүлийн жилүүдэд манай улсын эдийн засгийн төрөлжилт нь уул уурхайн салбараас хамаараад хумигдах хандлагатай болсон. Олон тулгуурт эдийн засгийн бүтцийг бий болгох талаар хэдийгээр төрөөс баримтлах бодлого, баримт бичгүүдэд тусгасан хэдий ч үйлдвэрлэлийн салбарын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих бодлого тодорхойгүй хэвээр байна. Уул уурхайн үйлдвэрлэл өсөхийн хэрээр үйлчилгээний салбарт эрчимтэй өсөлт гарсан хэдий ч аялал жуулчлал, хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарт дорвитой өсөлт ажиглагдсангүй.

- Ил тод, хариуцлагатай уул уурхай, эрдэс баялгийн салбарыг хөгжүүлж, түүнээс олох орлогыг ойрын болон дунд хугацаанд эдийн засгийн бие даасан хөгжлийг хангах олон тулгуурт бүтцийг бий болгох, хүний хөгжлийг дэмжиж, боловсрол, эрүүл мэнд, нийтийн биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэхэд зарцуулна.

Уул уурхайн салбарын хөгжлөөс хамаарч, эдийн засаг өсөлттэй, нэг хүнд ногдох ДНБ-ний хэмжээ өндөр байгаа хэдий ч зөвхөн түүхий эдийн экспортод түшиглэсэн, үнийн өөрчлөлтөд эмзэг эдийн засгийн өрөөсгөл, цөөн орны зах зээл, дамжин өнгөрөх тээврээс хараат байна. Олборлох салбараас бий болсон орлогын хувьд дээрх зорилтод дурьдсанчлан хүний хөгжлийг дэмжиж, боловсрол, эрүүл мэнд, нийтийн биеийн тамир, спортыг дэмжих чиглэлд зарцуулахаас илүүтэйгээр нийгмийн халамжийн салбарт түлхүү зарцуулсан байна.

- Дотоодын хөдөлмөрийн зах зээлээ хамгаалж, иргэдээ ажлын байраар найдвартай хангах замаар ядуурлыг арилгах тууштай бодлого хэрэгжүүлнэ.

Эдийн засгийн өсөлт өндөр байхын хэрээр хүн амын ядуурлын түвшин багасах хэдий ч 2002 оноос хойш ядуурлыг түвшин тогтмол байдлаар өссөн байхад эдийн засгийн өсөлтийн хувьд харьцангуй өөрчлөлттэй байсан байна. Эндээс манай улсын хувьд эдийн

засгийн өсөлтийн хувь нь хэдийгээр өссөн ч хүн амын ядуурлын түвшин буурахгүй тогтмол өсөлттэй байна.

Хөрөнгө оруулалтын тэнцвэртэй бодлого

- Үндэсний хөрөнгө оруулагчдын эдийн засаг дахь хувь, оролцоог нэмэгдүүлэх, хамгаалах бодлого хэрэгжүүлж, бизнесээ өргөжүүлэх, олон улсын тавцанд өрсөлдөх чадвараа дээшлүүлэх, улмаар улс орны эдийн засгийн аюулгүй байдал, хөгжил дэвшилд шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэх боломжийг бүрдүүлнэ.

Хөрөнгө оруулалтын бүтцийг үзвэл гадаадын хөрөнгө оруулалт дотоод өрсөлдөөнийг эрчимжүүлж, дотоодын хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлсэн зүйл ажиглагдахгүй байна. Гадаадын хөрөнгө оруулалт үндэсний үйлдвэрийн бааз суурийг дэмжихгүй байгаа явдал алсдаа манай эдийн засаг гадаадын хөрөнгө оруулалтаас шууд хараат болох хандлага руу хөтөлж байна. Гадаадын хөрөнгө оруулалтын дүнг дотоодын хөрөнгө оруулалтын дүнд харьцуулсан харьцаанаас харахад гадаадын хөрөнгө оруулалт дотоодын хөрөнгө оруулалтын хэмжээнээс хоёр дахин их байгаа нь ямар нэгэн шалтгаанаар гадны хөрөнгө оруулалт зогсвол манай улс эдийн засгийн үйл ажиллагаагаа хэвийн явуулах чадваргүй болж болохыг харуулж байгаа юм.

- Гадаадын аль нэг орноос хийгдэх хөрөнгө оруулалтын хувь, хэмжээг гадаадын нийт хөрөнгө оруулалтын гуравны нэгээс хэтрэхгүй байлгах бодлого баримтална. Гадаадын төрийн өмчит компанийн хөрөнгө оруулалтыг хязгаарлаж, стратегийн ач холбогдолтой салбарт хөрш орон, өндөр хөгжилтэй бусад орноос оруулах хөрөнгө оруулалтын хэмжээг тэнцвэртэй байлгах бодлого баримтална.

Стратегийн ач холбогдолтой салбаруудыг нарийвчлан тогтоосон, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үзэл баримтлалд нийцүүлэн гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалтын тэнцвэрт байдал, стратегийн ач холбогдол бүхий салбарт баримтлах хөрөнгө оруулалтын бодлогыг тодорхойлсон тодорхой хуулийн зохицуулалт, хэрэгжүүлэх механизм хангалттай биш байгаагаас зарим нэг улсын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ хэт давамгайлах, тодорхой нэг салбарт хөрөнгө оруулалт төвлөрөх зэрэг сөрөг хандлагууд гарч байна.

Монгол улсын эдийн засгийн эмзэг бүтэц, гадаад худалдаа болон гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын өсөлт, тодорхой салбарт чиглэгдэж байгаа байдал, хөрөнгө оруулалт хийж буй арга механизм, ирээдүйд гарч болзошгүй үр дагаврыг харгалзан үндэсний аюулгүй байдалд хамааралтай зарим салбаруудад гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татахдаа дэлхий нийтээр дагаж мөрдөж байгаа хөрөнгө оруулалтын болон хувь нийлүүлэлтийн гэрээний стандарт, шууд бус хязгаарлалтын арга хэрэгсэлүүдийг ашиглах, илүү нээлттэй, хяналттай хамтын ажиллагааны зарчмыг хэрэгжүүлэх шаардлагтай болох нь судалгаанаас харагдаж байна.

- Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг өрсөлдөх чадвар, санхүү, менежментийн үр өгөөжийг дээшлүүлэх, шинэ технологи нэвтрүүлэх, урт хугацааны хөгжлийн үндсийг тавих чухал хөшүүрэг, арга хэрэгсэл болгоно.

Хөрөнгө оруулалтын үр ашиг буураад байгаа нь аль болох өгөөжөө өгөх салбарт чиглэгдэхгүй, мөн тухайн хөрөнгө оруулалт төдийлөн үр ашигтай байж чадахгүй байгааг харуулж байна. Судалгааны үр дүнгээс харахад гадаадын хөрөнгө оруулалт орж буй салбарын хувьд нэлээд өрөөсгөл байгаа нь харагдаж байна. Иймд өөрийн орны нөөц, боломжид тулгуурлан хөрөнгө оруулалтыг /ялангуяа дотоодын хөрөнгө оруулалтыг/ үр ашигтай хуваарилах, тэрхүү нөхцөлийг бүрдүүлэхэд анхаарах хэрэгтэй ба боловсруулах аж үйлдвэрийг хөгжүүлэх нь чухал байна.

Төсөв, санхүүгийн салбарын аюулгүй байдал

- Эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах, урт хугацааны өсөлт хөгжлийг дэмжих эрүүл, тогтвортой, сахилга баттай санхүүгийн салбарыг төлөвшүүлнэ.

Манай улсын төсөв, санхүүгийн салбарын тогтвортой байдал нь хуулийн хүрээнд тавьж байгаа тоон шалгуурыг хангаж байгаа хэдий ч түүнд нөлөөлж байгаа гол үзүүлэлтүүдээр нь харахад системийг бүхэлд нь тогтворгүй болгох эрсдлүүдийг үүсгээд байна.

Өнгөрсөн хугацааны Монгол улсын төсөв нь уул уурхайн орлогоос хэт хамааралтай байж, түүнд дэлхийн эдийн засгийн нөхцөл байдал ихээр нөлөөлж байсан. Гадаад эдийн засгийн таатай үед бодит үйлдвэрлэлийн хэмжээгээр бус үнийн өсөлтөөр огцом өссөн манай улсын төсвийн орлого гадаад зах зээл таагүй болох үед эрс буурч, төсвийн зарлагын хэт тэлэлтийг хумихад төвөгтэй болж, төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэхэд бэрхшээл үүсгэж байна. Нөгөө талаар, нийгмийн халамж, амлалтыг санхүүжүүлсэн нь төсөвт асар дарамт учруулж, бодит салбарын хөгжлийг сааруулах, эдийн засгийн өсөлтийг удаашруулахад гол нөлөө үзүүлсэн ба дээрх шалтгаанууд нь төсвийн тогтворгүй байдлыг үүсгэсэн. Ирж буй оны буюу 2013 оны төсвийн төлөвлөлтөөс харахад Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн тусгай шаардлагуудыг тоон үзүүлэлтийн хувьд хангасан онцлогтой төсөв болсон боловч төсвийн орлогыг хэт өөдрөг төлөвлөсөн нь бодит эрсдэл юм. Энэхүү төлөвлөлтийг биелэлт нь гүйцэхгүй бол төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэх эх үүсвэр тэр хэмжээгээр дутагдах, түүнчлэн төлөвлөсөн зардлуудыг хязгаарлах шаардлага гарч, энэ нь эргээд бодит эдийн засагт оруулж буй хөрөнгө оруулалт багасах зэрэг нөлөөтэй.

Нөгөө талаар, орлого бүрдүүлэгч эх үүсвэр нь зөвхөн татвараар бүрдэж байгаа, түүнчлэн тэдгээр таварыг бүрдүүлэгч эх үүсвэрт дэлхийн эдийн засгийн нөхцөл байдал, валютын ханшийн өөрчлөлт, бүтээгдэхүүний эрэлт, нийлүүлэлт, зах зээлийн үнийн хэлбэлзэл зэрэг гадаад нөлөөлөл их тул цаашид орлогын бусад эх үүсвэрүүдийг эрэлхийлэх шаардлагатай байна.

Санхүүгийн салбарын тогтвортой байдал нь салбарыг хянаж байгаа шалгуурын хүрээнд хэвийн байгаа харагдавч задлан харахад үүсч болзошгүй эрсдлүүд байсаар байна. Үүнд, зээлийн төвлөрөл болон эх үүсвэрийн төвлөрөл, өөрийн хөрөнгийн хүрэлцээний эрсдлүүд байна.

- Засгийн газрын авах зээл нь бодит эдийн засгийн салбарт чиглэгдэх бөгөөд эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангасан, зохистой харьцаанд байна.

Сүүлийн жилүүдийн гадаад өрийн ашиглалтаас харахад дэд бүтэц /52%/, эдийн засгийн салбаруудад /41%/ дийлэнх хэсгийг оруулж байгаа боловч тэдгээр нь чанар стандартын шаардлага хангахгүй, эдийн засгийн бодит үр өгөөж нь муу байна.

Монгол улсын гадаад өрийн ДНБ -д эзлэх хувь хэмжээ 2011 оны байдлаар 28.3 хувь байгаа нь шалгуурыг 3.3 пунктээр давж байгаа ба 2012 оны эцэст 1,5 тэрбум ам.долларын Засгийн газрын бонд гаргасныг оруулж тооцоход зөвхөн гадаад өр нь ДНБ-ний 50 орчим хувийг эзлэх хандлагатай болоод байна. Шинээр гаргасан энэхүү хөрөнгийг бүтээн байгуулалтын томоохон төсөл хөтөлбөрүүдэд зарцуулна гэж Засгийн Газраас мэдэгдэж байгаа ба хэрвээ зүй зохистой ашиглаж чадахгүй бол энэ нь их өрийн асуудал үүсэх төдийгүй үндэсний аюулгүй байдалд цаашилбал, манай улсын тусгаар тогтнолд нөлөөлөх эрсдэл үүснэ.

Эрчим хүч, эрдэс баялагын салбарын бодлого

- Эрдэс баялгийн салбарыг хөгжүүлэхдээ үндэсний аюулгүй байдлын баталгааг хангахыг чухалчилж, түүхий эдийн хавсарга, гадаад, дотоодын улс төр, бизнесийн ашиг

сонирхлын сэргөлдөөний талбар болох, байгаль орчныг доройтуулахаас сэргийлнэ. Уул уурхайн ил тод, хариуцлагатай байдлыг дээшлүүлж, орлогод тавих хяналтыг сайжруулна.

Үзэл баримтлалын тус заалтын дагуу 2012 оны 1 сард УИХ-аас “Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхолыг зохицуулах, ашиг сонирхолын зөрчилөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль” батласан боловч бодит байдал дээр төрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлж буй бшх шатны байгууллагын томилгоо, тэдгээрээс хариуцан хэрэгжүүлж буй бүтээн байгуулалтын томоохон төслүүдэд ашиг сонирхолын зөрчил-тэйгээр хандаж бүтээн байгуулалтын томоохон ажлыг удаашруулах, үргүйдүүлэх болон бусад зөрчилүүд байгаа нь ил байна.

Мөн уул уурхайн ил тод байдал, орлогын хяналтын талаар “2012-2016 онд хэрэгжүүлэх Засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө”-нд эрх зүйн орчин бий болгоно хэмээн зорилт тавин шат дараалал бүхий үйл ажиллагааг хийхээр төлөвлөжээ. Анхаарвал зохих хамгийн том асуудал нь дан ганц хууль болон бусад шаардагдах эрх зүйн акт батлан гаргах нь хангалттай биш харин тэдгээрийг ягштал хэрэгжүүлэх арга зам, тогтолцоо, хариуцах эзэн нь туйлын тодорхой байж тус ажилдаа сэтгэл гарган ажиллах нь нэн шаардлагатай асуудал болсон байна.

- Эрчим хүчний дотоодын гол эх үүсвэр болох нүүрсийг импортыг орлох, экспортыг нэмэгдүүлэх, орон нутагт үйлдвэрлэлийг дэмжиж, ажлын байраар хангах зорилгоор өргөнөөр ашиглах нөхцөлийг бүрдүүлнэ. Байгаль орчинд сөрөг нөлөө багатай, хямд эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, 2020 он гэхэд нүүрс болон дотоодын бусад эх үүсвэрээр түлш, эрчим хүчний хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрлэлээр бүрэн хангана.

Энэ зорилтын хүрээнд өнөөгийн байдлаар Эрчим хүчний яаманд Засгийн газраас баталсан 3 Үндэсний хөтөлбөр хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд “Сэргээгдэх эрчим хүчний үндэсний хөтөлбөр”-ийн хүрээнд тус яаман дээр гадаадын болон ОУ-ын байгууллагуудын санхүүжилтээр хэрэгжүүлсэн болон танилцуулагдсан 8 төсөл байна. Түүнчлэн байгаль орчинд сөрөг нөлөө багатай, хямд эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилготой өөр жижиг төслүүд ТББ болон ОУ-ын байгууллагуудын санхүүжилт, тусламж дэмжлэгтэйгээр хэрэгжиж байна.

Гэвч Засгийн Хэрэг Эрхлэх газрын мэдээлсэнээр тус салбарын хамгийн гол хөтөлбөр болох “Сэргээгдэх эрчим хүчний үндэсний хөтөлбөр”-ийн хэрэгжилт удааширалттай буюу тасарч байгаад шат шатны удирдлагууд анхаарах шаардлагатай гэсэн дүгнэлт гаргасан байна. Мөн гадаадын болон ОУ-ын байгууллагын санхүүжилтээр хэрэгжсэн 6 төсөл нь хэрэгжээд дууссан ч эрчим хүчний дотоодын хэрэгцээгээ бүрэн хангаж дийлэхгүй байгаа байдал үргэлжилсээр байна. “Дулааны цахилгаан станц-5” төслийн явц дэндүү удаашралтай байна.

Газрын тосны бүтээгдэхүүнээр нэг орноос шууд хараат байдлыг багасгаж, улмаар 2020 он гэхэд дотоодын үйлдвэрлэлээр хэрэгцээгээ бүрэн хангана. Үнийн хэт хэлбэлзэлд өртөх эрсдэлээс сэргийлж, улсын нөөцийг түүхий нефтээр 6 сараас доошгүй хэмжээнд байлгана.

Тус зорилтын хүрээнд “Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 онд хэрэгжүүлэх, үйл ажиллагааны хөтөлбөр” болон түүнийг дагаж гарсан үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөнд 2016 он гэхэд дотоодын газрын тосны үйлдвэр бариж ашиглалтад оруулсан байна гэсэн зорилт дэвшүүлсэн байна. Түүнчлэн нефт импортлогч компаниудтай хамтран ажиллаж нөөцийг 6 сараас доошгүй хэмжээнд байлгана гэсэн зорилт тавьжээ. Энэ зорилтын хүрээнд Уул уурхайн яамнаас Засгийн газрын бондоор санхүүжих “Газрын тосны үйлдвэр” барих тухай төсөлөө Засгийн газарт хүргүүлжээ.

Гэвч тус төсөлд баримталж буй хариуцсан яамны бодлогод анхаарлаа хандуулах

шаардлагатай байна. Тухайлбал тус яамны албан ёсны цахим хуудсанд тус үйлдвэр түүхий эд ОХУ-аас авахаар тохирсон тухай мэдээлэл тавигдсан байна. Гэтэл Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөний 98-р зорилтод “Олборлож буй газрын тосыг дотоодын үйлдвэрт эхний ээлжинд нийлүүлэх арга хэмжээ авна” гэсэн зорилт дэвшүүлсэнтэй зөрчилдөж байна. Мөн дотоодод түүхий эдийн нөөц орд газрууд байсаар байтал түүхий эдийг заавал гадаад орноос импортлох нь эдийн засгийн үр ашгийн хувьд аль нь илүү байх вэ гэдэгт тусгай мэргэжилтнүүдийн ашиг сонирхолын зөрчилгүй нарийвчилсан судалгаа шаардлагатай гэж үзэж байна.

Цөмийн эрчим хүчний салбарыг үндэсний ашиг сонирхол, энхийн зорилгоор ашиглах зарчимд нийцүүлэн хөгжүүлнэ. Цөмийн циклийг хөгжүүлж, цацраг идэвхт ашигт малтмалын ашиглалт, боловсруулалт, хөрвүүлэлт, баяжуулалт, эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг бий болгож, бэхжүүлнэ. Тус зорилтын шинэчлэлийн Засгийн газар олон нийтийн хүсэлтээр ойрын ирээдүйд “цацраг идэвхит ашигт малтмалыг ашиглахгүй” гэсэн шийдвэр гаргасан.

Гадаад худалдаа, интеграцийн бодлого

- Цөөн зах зээл, цөөн нэр төрлийн бүтээгдэхүүний экспорт, импортоос хэт хамааралтай үндэсний эдийн засгийн эмзэг байдлыг бууруулна.

Сүүлийн жилүүдэд манай улсын гадаад худалдааны нийт бараа эргэлтийн хэмжээ эрчимтэй өсч, дэлхийн 130 гаруй улс оронтой гадаад худалдаа хийж байгаа нь манай улсын эдийн засагт чухал ач холбогдолтой хэдий ч монгол улсын үндэсний эдийн засгийн гадаад худалдааны аюулгүй байдлын бүрэн хангаж чадахгүй байсаар байна. Импортын бараа бүтээгдэхүүний хувьд дэлхийн 100 гаруй улс орноос эрдэс бүтээгдэхүүн болон тээврийн хэрэгсэл, машин, механик төхөөрөмж, сэлбэг, эд анги зэрэг бараа ихэнх импортын барааны хувийг эзэлж байгаа нь манай улс дотооддоо үйлдвэрлэх боломжгүй бүтээгдэхүүн юм.

Харин экспортын бараа бүтээгдэхүүний төрлийн хувьд эрдэс бүтээгдэхүүн нийт экспортын барааны 90 орчим хувийг эзэлж байгаа нь манай улсын экспортын бараа бүтээгдэхүүний маш цөөн нэр төрөлтэй байгааг илтгэж байна. Мөн түүнчлэн экспортын бүтээгдэхүүний 90-ээс дээш хувийг зөвхөн БНХАУ -руу экспортолж байгаа нь манай улсын гадаад худалдаа БНХАУ-аас шууд хамааралтай болж буйг харуулж байна.

- Гадаад худалдааны алдагдлыг багасгаж, тарифын болон тарифын бус арга хэрэгслийг дотоодын үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилгоор зохистой хэрэглэнэ. Стратегийн бараа, түүхий эдээр үндэсний үйлдвэрлэлийг найдвартай хангаж, үйлдвэрлэлийн тоног төхөөрөмжийн импортын таатай нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

Манай улсын гадаад худалдааны алдагдал сүүлийн жилүүдэд улам өссөөр байгаа ба энэ нь манай орны экспортын гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүн болох боловсруулаагүй болон хагас боловсруулсан түүхий эд, зэс, алтны экспорт голлосон хүнс, өргөн хэрэглээний барааны импортоос хамаарсан хэвээр байгаа нь нөлөөлж байна. Тиймээс энэ заалтын хэрэгжилт хангалтгүй байгаагаас хамааран үндэсний үйлдвэрлэл хөгжихөд саад учирж хүнд байдалд орох эрсдэлтэй.

2.1 Эдийн засгийн олон тулгуурт бүтцийг бий болгох зорилтын өнөөгийн байдал

Эдийн засгийн олон тулгуурт бүтцийг бий болгох гэдэг нь нэгдүгээрт, эдийн засгийн системд байх ёстой гол бүрдэл хэсгүүдийг нь бий болгох, тэдгээрийн хоорондын харилцаа, хоршил, баланс, уялдаа, харилцан үйлчлэлийг хангах, хоёрдугаарт, эрсдэлийг хуваарилах, дотоод нөөц, бололцоогоо дайчилж, өөрийгөө тэтгэх, тэнцвэржүүлж (self

sustainability) чадах, бие даасан байдлыг хангах, гуравдугаарт, нийгмийн өсөн нэмэгдэж буй эрэлтийг хангаж чадахуйц өргөтгөсөн үйлдвэрлэл явуулж тогтвортой өсөн тэлж чадах, дөрөвдүгээрт, газар зүйн түгжигдмэл байдлыг арилгаж давуулан тээвэрлэх боломжтой салбаруудыг бий болгох, тавдугаарт, бүтээмж, өрсөлдөх чадавхыг дээшлүүлэх өргөн хүрээтэй шаардлагатай арга, механизмыг онцолж байгаа юм.⁸

Эдийн засгийн бүтэц нь системийн онолын үүднээс юуны өмнө тэнцвэртэй байх, түргэн өсөж, тэлж чадах, дотоод бүтэц, зохион байгуулалт, харилцан үйлчлэл нь уян хатан байх ёстой. Эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах арга зам нь эдийн засгийн гадаад харилцаа, гадаад зээл, өр, төлбөрийн асуудал, төсөв, мөнгөний болон шинжлэх ухаан-технологии, мэдээллийн бодлого зэрэг чиглэлээр төрийн нэгдсэн бодлоготой байх явдал юм.

Монгол Улсын эдийн засгийн аюулгүй байдал ямар түвшинд хангагдаж байгааг авч үзвэл иргэдийн орлого, суурь хэрэгцээг хангах хэмжээнд хараахан хүрэхгүй байгаа, хүн амын дийлэнх хэсэг ядууралд өртсөн, баян хоосны ялгаа хэт ихэссэн, эдийн засгийн цөөн бүтэцтэй, тодорхой хэдэн салбарууд хөгжсөн, дэлхийн зах зээлийн үнэ, ханш, импортоос хэт хамааралтай, гадаадын хөрөнгө оруулалт цөөн хэдэн орноос хамааралтай зэргийг тодорхой тоон мэдээлэлд тулгуурлан авч үзлээ.

- Эдийн засгийн өөрийгөө тэтгэх чадавхийг бүрдүүлж, тодорхой салбарт олон улсын тавцанд өрсөлдөх чадвартай олон тулгуурт эдийн засгийн бүтцийг бий болгоно.

Энэ зорилтын өнөөгийн байдал: Сүүлийн жилүүдэд манай улсын эдийн засгийн төрөлжилт нь уул уурхайн салбараас хамаараад хумигдах хандлагатай болсон. Өөрөөр хэлбэл уул уурхайгаас төсвийн орлого хэт хамааралтай болсон төдийгүй эдийн засгийн өсөлт дундаас доош түвшинд хүрч чадахгүй, харин ч эсрэгээр хүнд ачаа болж байна. Олон тулгуурт эдийн засгийн бүтцийг бий болгох талаар хэдийгээр төрөөс баримтлах бодлого, баримт бичгүүдэд тусгасан хэдий ч үйлдвэрлэлийн салбарын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих бодлого тодорхойгүй хэвээр байна.

2011 оны байдлаар нэг хүнд ногдох ДНБ-ний хэмжээ гурван мянга ам.долларт, 2012 оны урьдчилсан байдлаар гурван мянга таван зуу орчим ам.долларт хүрсэн байна. Гэвч энэхүү өсөлт нь шууд мэдрэгдэж чадахгүй хэвээр байна. Мэдээж уул уурхайн үйлдвэрлэл өсөхийн хэрээр үйлчилгээний салбарт эрчимтэй өсөлт гарсан хэдий ч аялал жуулчлал, хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарт дорвитой өсөлт ажиглагдсангүй. Ажлын байр уул уурхайн салбарт өсөж байгаагаас бусад салбарт ахиц гарсангүй.

Хүснэгт: 3.1 **Аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүний нийт үйлдвэрлэлийн хэмжээ**
сая.төг

Аж үйлдвэрийн салбар	2008	2009	2010	2011	2012-III
Нийт дүн	2 862 573,2	2 975 639,9	4 086 625,0	5 027 752,0	4 072 40366
Уул уурхай, олборлох аж үйлдвэр	1 847 547,4	1 947 227,0	2 835 149,7	3 500 745,8	2 744 978.3
Боловсруулах аж үйлдвэр	759 176,2	734 561,4	878 367,9	1 118 357,2	1 004 454.2

⁸ “Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд тусгасан эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах онол, арга зүйн зарим асуудлууд” Ц. Даваадорж /Ph.D/)

Үүнээс: Хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл	284 993,0	356 222,1	454 437,7	503 476,2	409 051.6
Кокс, шахмал түлш үйлдвэрлэл	198,2	169,9	211,4	31 008,5	65 231.7
Төмөрлөг бус эрдэс бодисоор хийсэн эдлэл үйлдвэрлэл	59 278,9	47 342,7	61 648,0	86 593,7	85 383.6
Төмрийн үйлдвэрлэл	165 008,2	65 751,0	87 961,9	104 649,0	124 407.0
Машин, тоног төхөөрөмжөөс бусад төмөр эдлэл үйлдвэрлэл	7 422,2	5 906,1	15 383,7	22 083,3	20 479.1
Арьс шир боловсруулах, ширэн эдлэл, гутал үйлдвэрлэл	2 869,6	2 642,9	1 524,1	2 493,5	5 761.4
Мод, модон эдлэл үйлдвэрлэл	8 107,2	6 429,9	9 149,3	11 868,3	10 441.4
Цахилгаан, дулаан эрчим хүчний үйлдвэрлэл	255 849,6	293 851,4	373 107,4	408 649,1	322 971.1

Аж үйлдвэрийн салбарын нийт үйлдвэрлэлийн дийлэнх хувь буюу 69 орчим хувийг уул уурхай, олборлох салбарын бүтээгдэхүүн, боловсруулах аж үйлдвэрийн салбар нийт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн 22 орчим хувийг эзлэж байгаагаас харахад манай улсын хувьд олон тулгуурт эдийн засгийг бүтцийг бий болгох шаардлагатай байгаа харуулж байна.

Цаашид эдийн засгаа дархлаажуулах, боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбар, жижиг дунд үйлдвэрлэл, хөдөө аж ахуй зэрэг бусад салбарыг хөгжүүлэх талаар төрөөс тодорхой бодлогыг хэрэгжүүлэх, уул уурхайн салбараас хэт хараат байгаа өнөөгийн нөхцөлөөс аажим аажимаар гарах алхамуудыг хийх нь олон тулгуурт эдийн засаг хөгжих нэг хөшүүрэг юм.

Хүснэгт 3.2 Эдийн засгийн өсөлт

	2008 он	2009 он	2010 он	2011 он	2012
ДНБ оны үнээр /тэрбум төг/	6555.6	6590.6	8414.5	10829.7	13 944.2
ДНБ-ны өсөлт	8.9	- 1.3	6.4	17.3	12.3

(Зураг 3.1. Эдийн засгийн өсөлтийг 2000 - 2012 оны хооронд авч үзвэл)

- Ил тод, хариуцлагатай уул уурхай, эрдэс баялгийн салбарыг хөгжүүлж, түүнээс олох орлогыг ойрын болон дунд хугацаанд эдийн засгийн бие даасан хөгжлийг хангах олон тулгуурт бүтцийг бий болгох, хүний хөгжлийг дэмжиж, боловсрол, эрүүл мэнд, нийтийн биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэхэд зарцуулна.

Манай улсын хувьд эдийн засгийн бие даасан байдлыг бий болгох, хамгаалах зайлшгүй шаардлагатай хүнс, өргөн хэрэглээний бараа, түүхий эд, түлш, эрчим хүчээр өөрийн хэрэгцээг хангаж чадаагүй, импортоосоо хамаарсан хэвээр байна. Хэдийгээр сүүлийн жилүүдэд манай улсын хувьд уул уурхайн салбарын хөгжлөөс хамаарч, эдийн засаг өсөлттэй, нэг хүнд ногдох ДНБ -ний хэмжээ өндөр байгаа хэдий ч зөвхөн түүхий эдийн экспортод түшиглэсэн, үнийн өөрчлөлтөд эмзэг эдийн засгийн өрөөсгөл, цөөн орны зах зээл, дамжин өнгөрөх тээврээс хараат байна.

2010 онд экспортын бүтээгдэхүүний 81.3 гаруй хувийг уул уурхайн бүтээгдэхүүн эзэлсэн, экспортын 70 гаруй хувь нь БНХАУ-д гарсан бол 2011 оны байдлаар экспортын бүтээгдэхүүний 89.2 %-ийг, 2012 оны эхний 11 сарын байдлаар 90 гаруй хувийг уул уурхайн бүтээгдэхүүн тус тус эзлэж байна. Статистик мэдээллээс харахад экспортод гарсан нийт уул уурхайн бүтээгдэхүүний 92%-ийг нь БНХАУ-д экспортлосон байна.

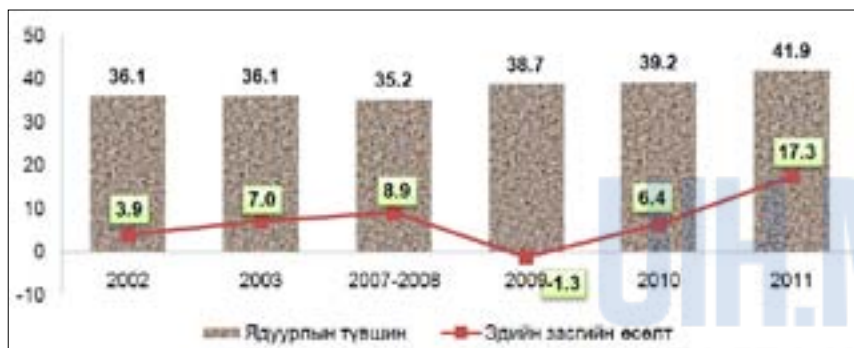
Зураг 3.2 Экспортод гарч буй эрдэс бүтээгдэхүүн (2009 - 2012 оны XI сарын байдлаар, сая.ам.долл)

Гэвч уул уурхай, олборлох салбараас бий болсон орлогын хувьд дээрх зорилтод дурьдсанчлан хүний хөгжлийг дэмжиж, боловсрол, эрүүл мэнд, нийтийн биеийн тамир, спортыг дэмжих чиглэлд зарцуулахаас илүүтэйгээр нийгмийн халамжийн салбарт түлхүү зарцуулсан болно. Монгол Улсын эдийн засгийн гол үзүүлэлтүүд, түүний дотор хэрэглээний үнийн индекс, инфляц нь түүхий эдийн экспорт, газрын тосны бүтээгдэхүүний импорт, бөөний болон жижиглэн худалдааны үнээс хамааралтай, бизнесийн орчин таатай бус, үнийн зохиомол өсөлт бий болгож байгаа нь тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлийг агуулж байна.

- Дотоодын хөдөлмөрийн зах зээлээ хамгаалж, иргэдээ ажлын байраар найдвартай хангах замаар ядуурлыг арилгах тууштай бодлого хэрэгжүүлнэ.

Сүүлийн жилүүдэд Монгол улсын Засгийн газраас ядуурлын үнэлгээ дээр үндэслэн ядууст чиглэсэн чиг баримжаатайгаар эдийн засгийн өсөлт болон ядуурлыг бууруулах бодлогын шинэчлэлүүдийг дэс дараатай хэрэгжүүлж байна. Цаашид ч Засгийн газар хувийн хэвшилд тулгуурласан эдийн засгийн өсөлтийг түргэтгэж улмаар хүн амын амьжиргааг дээшлүүлэх зорилгоор макро эдийн засгийг тогтворжуулж, инфляцийг тогтвортой бөгөөд доогуур түвшинд байлгах, зах зээлийн шударга өрсөлдөөнийг хөгжүүлэх, мөнгө зээл, татварын механизмыг оновчтой ашиглах бодлогыг хэрэгжүүлж байна.

Эдийн засгийн өсөлтийн дүнд бий болсон баялгийг хүн амын дунд зохистой хуваарилах, ялангуяа ядууст чиглүүлэх нь ядуурлыг бууруулах стратегийн үндсэн зорилтын нэг юм. Гэхдээ энэхүү хуваарилалт нь ядуучуудад хөрөнгийг шууд хуваарилах арга замаар бус ядуучууд, ядуурлын ирмэгт ойрхон байгаа хүн амын хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлж, тэдгээрийн өөрсдийнх нь идэвхи санаачлагыг дэмжих замаар амьжиргааны түвшинг нь дээшлүүлэхэд чиглэгдэнэ. Иймд 3.2.1.9 -д дотоодын хөдөлмөрийн зах зээлээ хамгаалж, иргэдээ ажлын байраар найдвартай хангах замаар ядуурлыг арилгах тууштай бодлого хэрэгжүүлнэ гэж заасан байгаа. Хөдөлмөрийн орлого нь амьдралын гол эх үүсвэр байхаас гадна, иргэдээ санхүүгийн зах зээлд оролцуулж хөрөнгийн болон, арилжааны нэмэгдэл орлоготой болгох явдал чухал.

Зураг 3.3 Эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлж, ядуурлыг бууруулах зорилтын хүрээнд

Зураг 3.3-с үзэхэд эдийн засгийн өсөлт өндөр байхын хэрээр хүн амын ядуурлын түвшин багасах хэдий ч 2002 оноос хойш ядуурлыг түвшин тогтмол байдлаар өссөн байхаад эдийн засгийн өсөлтийн хувьд харьцангуй өөрчлөлттэй басян байна. Эндээс манай улсын хувьд эдийн засгийн өсөлтийн хувь нь хэдийгээр өссөн ч хүн амын ядуурлын түвшин буурахгүй тогтмол өссөлттэй байна. Улс төр, нийгмийн салбарын хүрээнд бүтцийн өөрчлөлт шинэчлэлийг хэрэгжүүлсэн нь эдийн засгийн өсөлтийг хангах үндсэн хүчин зүйл болсон төдийгүй эдийн засаг дахь хувийн хэвшлийн оролцоог нэмэгдүүлэх нь эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих бас нэг хүчин зүйл юм.

Хувийн хэвшлийн идэвхитэй оролцоо болон экспортод чиглэгдсэн гадаад худалдааны бодлогод тулгуурлан эдийн засгийн өндөр өсөлтийг хангах замаар ядуурлыг бууруулахыг Засгийн газар зорьж байна. Эдийн засгийн өсөлтийг бүсчилсэн хөгжил болон тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлалтай нягт уялдуулан хэрэгжүүлнэ. Мөн эдийн засгийн өсөлт, хүний тогтвортой хөгжлийг хангахад макро эдийн засгийн тогтвортой байдал, хөрөнгө оруулалт, хүний хүчин зүйлийн хөгжил чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

2.2. Хөрөнгө оруулалтын тэнцвэртэй бодлого

Манай орны хөрөнгийн хомсдолтой эдийн засагт гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт чухал үүрэгтэй хэвээр байна. Төр засгаас эрчимтэй бодлого явуулсны үрээр манай улсад хийгдэж буй гадаадын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ сүүлийн жилүүдэд их өсчээ. 1990-2012 он хүртэл дэлхийн 110 орны 11642 гадаадын хөрөнгө оруулалттай компани бүртгэгдсэн байна. Эдгээр компаниуд 2011 оны байдлаар 4,986 тэрбум ам.долларын хөрөнгө оруулалт хийсэн ба үүний 80%-ийг 2006 - 2010 онд хийжээ⁹. 2009 онд гадаадын 613 компани 801 сая ам.долларын хөрөнгө оруулалт хийж байсан бол энэ тоо 2010 онд 1,025 тэрбум ам.долларт хүрсэн байна. Гэвч орж ирж буй гадаадын хөрөнгө оруулалтыг манай улс үр өгөөжтэй ашиглаж чадаж байна уу, “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-д тусгагдсан эдийн засгийн аюулгүй байдлын зорилтуудыг хангаж чадаж байгаа юу гэдэг дээр шүүмжлэлтэй асуудлууд гарсаар байна. Иймээс гадаадын хөрөнгө оруулалтад холбогдох заалтуудын хүрээнд дараах асуудлуудыг тодруулан авч үзлээ.

- Үндэсний хөрөнгө оруулагчдын эдийн засаг дахь хувь, оролцоог нэмэгдүүлэх, хамгаалах бодлого хэрэгжүүлж, бизнесээ өргөжүүлэх, олон улсын тавцанд өрсөлдөх чадвараа дээшлүүлэх, улмаар улс орны эдийн засгийн аюулгүй байдал, хөгжил дэвшилд шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэх боломжийг бүрдүүлнэ.

Гадаадын хөрөнгө оруулалт нь шинэ технологийг нэвтрүүлэх чухал арга болсоор иржээ. Олон улсын корпорациуд нь ихэвчлэн дэвшилтэт технологийн уурхай байдаг бөгөөд тэд хөгжилтэй орноос буурай орнууд руу ноу-хауг нэвтрүүлж, ингэснээр тухайн орны дотоодын үйлдвэрлэл технологийн дэвшилд түлхэц өгч, өрсөлдөөнийг идэвхижүүлэх гол хүчин болдог байна. Иймд гадаадын хөрөнгө оруулалтын үр ашгийн нэг чухал асуудал нь түүний дотоодын хөрөнгө оруулалтыг хэр идэвхижүүлж, өрсөлдөөнийг бий болгож буйгаар нь тодорхойлогдоно. Харин манай оронд энэхүү үр ашиг төдийлэн биелэлээ олж чадахгүй байна.

2005 - 2010 оны дотоод, гадаадын хөрөнгө оруулалтын дүн, тэдгээрийн харьцааг хүснэгт 1-д авч үзвэл:

Хөрөнгө оруулалт, санхүүжилтийн эх үүсвэрээр, оны үнээр

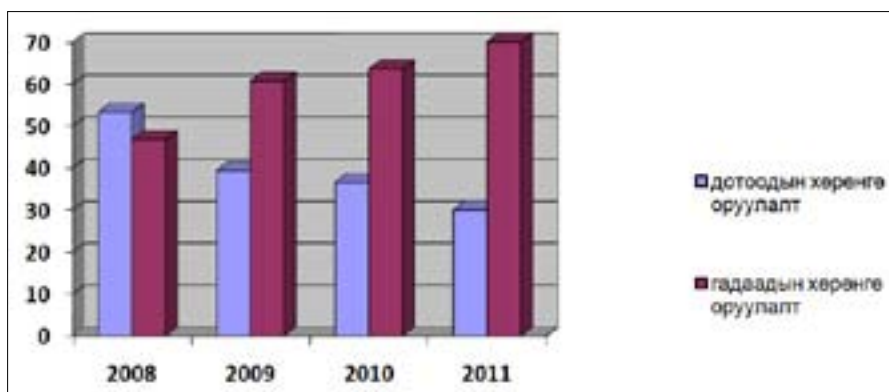
	Хөрөнгө оруулалт, тэрбум төгрөг					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Дотоод	321,8	417	778,5	950,5	843,2	1038,5
Гадаад	394,5	464,3	474,3	834,6	1303	2332,2
Хөрөнгө оруулалтын харьцаа	8,2	9	16,4	11,3	6,4	44,5

2005 - 2010 онд дотоодын хөрөнгө оруулалт жилд дунджаар 12,6 хувиар гадаадын

⁹ <http://investmongolia.com/fifteenew/contents/inc.googleusercontent.com/file>

хөрөнгө оруулалт 14,2 хувийн өсөлттэй байгаа ба 2005-2008 он хүртэл дотоодын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ өмнөх онуудаас өссөн, харин 2009 онд 2008 онтой харьцуулахад 18 хувийн бууралттай байна. Энэ бууралт 2009 оны дэлхийн санхүүгийн хямралаас болгоомжлон манай иргэдийн хадгаламжийн болон хөрөнгө оруулалтын сонирхол буурснаас үүдэлтэй байж болох юм. Харин 2010 онд өмнөх оноос 23 хувиар, 2008 оноос 9,3 хувиар өссөн нь Монгол оронд яригдаж байгаа томоохон төслүүдтэй холбоотой байж болох юм. Үүнийг нотлохын тулд хөрөнгө оруулалтын бүтцийн өөрчлөлтийг графикаар харуулав.

Доорхи графикаас харахад Монгол улсын хөрөнгө оруулалтын санхүүжилтийн бүтэц нь 2008 онд дотоодын эх үүсвэр давамгайлж (нийт хөрөнгө оруулалтад эзлэх дотоодын хөрөнгө оруулалтын 53,2 хувь) байсан бол түүнээс хойш гадаадын хөрөнгө оруулалтын хувийн жин ямагт нэмэгдэж ирсэн байна. Энэ нь гадаадын болон дотоодын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ ижил түвшинд, харилцан өрсөлдөхүйц хэмжээнд байж чадахгүй байгааг харуулж байна. Хөрөнгө оруулалтын бүтцийг үзвэл гадаадын хөрөнгө оруулалт дотоод өрсөлдөөнийг эрчимжүүлж, дотоодын хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлсэн зүйл ажиглагдахгүй байна.

Гадаадын хөрөнгө оруулалт үндэсний үйлдвэрийн бааз суурийг дэмжихгүй байгаа явдал алсдаа манай эдийн засаг гадаадын хөрөнгө оруулалтаас шууд хараат болох хандлага руу хөтөлж байна. 2010 оны байдлаар гадаадын хөрөнгө оруулалт дотоодын хөрөнгө оруулалтын хэмжээнээс хоёр дахин их буюу хүснэгт 1 -д харуулсан хөрөнгө оруулалтын харьцаа /Гадаадын хөрөнгө оруулалтын дүнг дотоодын хөрөнгө оруулалтын дүнд харьцуулсан харьцаа/-аас харахад тус онд дотоодын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ гадаадын хөрөнгө оруулалтын 44,5 хувьтай тэнцэж байна. Дээрхээс харахад ямар нэгэн шалтгаанаар гадны хөрөнгө оруулалт зогсвол манай улс эдийн засгийн үйл ажиллагаагаа хэвийн явуулах чадваргүй байгаа нь харагдаж байгаа юм.

Үзэл баримтлалд «Эдийн засгийн бие даасан байдлаа хангаж хөгжих, байгальд ээлтэй, хүний аюулгүй, амгалан амьдрах боломжийг бүрдүүлсэн тогтвортой хөгжлийн загварыг бий болгох нь эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах үндсэн нөхцөл мөн» гэжээ.

Эдийн засгийн бие даасан байдал гэдэг нь хөрөнгө оруулалтын талаас авч үзвэл ирээдүйд илүү их ашигтай ажиллахын тулд, мөн эрхэлж буй үйл ажиллагаагаа тасралтгүй явуулахын тулд оруулж буй томоохон хөрөнгө оруулалт нь гадны оруулах хөрөнгөнөөс хамааралтай бус зөвхөн дотоодын оруулж буй хөрөнгө оруулалтаар хэмжигдэх асуудал гэж ойлгож болох юм. Хүснэгт 1-ээс харахад хөрөнгө оруулалтын харьцаа /гадаадын хөрөнгө оруулалтын хэмжээг дотоодын хөрөнгө оруулалтад харьцуулсан харьцааг хөрөнгө оруулалтын харьцаа гэж тодорхойлов/

2007 онд 164,1 хувь буюу дотоодын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ гадаадын хөрөнгө оруулалтаас 1,6 дахин их, 2008 онд 1,1 дахин их, бусад онуудад 100 хувиас бага байна. Энэ үзүүлэлт 2010 оны байдлаар 44,5 хувь буюу дотоодын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ гадаадын хөрөнгө оруулалтын дөнгөж 44,5 хувьтай тэнцэж буйг илтгэж байна. Нэг ёсондоо хөрөнгө оруулалт гадныхнаас хамааралтай болж байгааг харуулж байна. Энэ хүрээнд дараах асуудлыг харгалзан үзэхийг зөвлөмж болгож байна.

1. Эдийн засгийн аюулгүй байдал, хөрөнгө оруулалтын тэнцвэртэй бодлогын шалгуур үзүүлэлтэд хөрөнгө оруулалтын харьцаа /дотоодын хөрөнгө оруулалтын хэмжээг гадаадын хөрөнгө оруулалтын хэмжээнд харьцуулж хувиар тооцсон тооцоо/-г оруулах хэрэгтэй. Энэ харьцаа 100 хувиас хэтрэхгүй байх бодлого барих нь зүйтэй.
2. Зөвхөн гадаадын хөрөнгө оруулалт хэмээн туйлшрахгүйгээр хөрөнгө оруулалтын асуудлыг цогцоор нь авч үзэх шаардлагатай байна. Энэ нь хууль эрхзүйн хүрээнд зөвхөн гадаадын хөрөнгө оруулалтын тухай хууль бус Монгол Улсын хөрөнгө оруулалтын тухай хууль гэсэн нэгдсэн хуультай болохыг шаардаж байна.
- Гадаадын аль нэг орноос хийгдэх хөрөнгө оруулалтын хувь, хэмжээг гадаадын нийт хөрөнгө оруулалтын гуравны нэгээс хэтрэхгүй байлгах бодлого баримтална. Гадаадын төрийн өмчит компанийн хөрөнгө оруулалтыг хязгаарлаж, стратегийн ач холбогдолтой салбарт хөрш орон, өндөр хөгжилтэй бусад орноос оруулах хөрөнгө оруулалтын хэмжээг тэнцвэртэй байлгах бодлого баримтална.

Судалгаанаас үзэхэд 2010 онд шинэчлэн баталсан “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-ын 3-р бүлэгт эдийн засгийн аюулгүй байдал, бие даасан байдлаа хангаж хөгжих, хөрөнгө оруулалтын тэнцвэртэй бодлого явуулах, төсөв, санхүүгийн салбарын аюулгүй байдлыг баталгаажуулах гэх мэтийн үзэл баримтлалуудыг тодорхойлсон боловч стратегийн ач холбогдолтой салбаруудыг нарийвчлан тогтоосон, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үзэл баримтлалд нийцүүлэн гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалтын тэнцвэрт байдал, стратегийн ач холбогдол бүхий салбарт баримтлах хөрөнгө оруулалтын бодлогыг тодорхойлсон тодорхой хуулийн зохицуулалт, хэрэгжүүлэх механизм хангалттай биш байна.

Монгол улсын эдийн засгийн эмзэг бүтэц, гадаад худалдаа болон гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын өсөлт, тодорхой салбарт чиглэгдэж байгаа байдал, хөрөнгө оруулалт хийж буй арга механизм, ирээдүйд гарч болзошгүй үр дагаврыг харгалзан үндэсний аюулгүй байдалд хамааралтай зарим салбаруудад гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татахдаа дэлхий нийтээр дагаж мөрдөж байгаа хөрөнгө оруулалтын болон хувь нийлүүлэлтийн гэрээний стандарт, шууд бус хязгаарлалтын арга хэрэгсэлүүдийг ашиглах, илүү нээлттэй, хяналттай хамтын ажиллагааны зарчмыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай болох нь судалгаанаас харагдаж байна.

Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг хориглох, хязгаарлахдаа гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг татах эерэг, тааламжтай нөхцөлийг алдагдуулахгүй байх, Монгол улсын олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн эерэг үнэлэмжийг бууруулахгүй байхаар тооцож зохицуулалт хийх шаардлагатай байна.

Манай улсын хувьд уул уурхайн салбар нь стратегийн ач холбогдолтой байдаг бөгөөд уул уурхайн салбар дахь аливаа эрсдэлүүд үндэсний аюулгүй байдал шууд нөлөөлөх хандлагатай байна. Иймээс стратегийн ач холбогдол бүхий салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалтыг хязгаарлах тухай хууль гаргасан. Гэвч хуулийг хэн, хэрхэн хэрэгжүүлэх, шийдвэр гаргах горимын талаарх асуудлууд анхаарлыг ихэд татаж байгаа. Учир нь хэрэгжүүлэх боломжгүй, эсхүл хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй, зөрчил үүсгэж болзошгүй

заалтууд нэлээд орсон байгаа. Тухайлбал,

1. Хэрэгжүүлэлт, зохион байгуулалт тухайд Монголын аж ахуйн нэгжийн гуравны нэгт хүргэж болзошгүй аливаа хэлцэл Засгийн газраар шийдүүлэх шаардлагтай гэж тооцвол маш их ажиллагаа орно. Үүнд төрийн захиргааны байгууллагын хүн хүчний хүрэлцээний асуудал гарч ирнэ. Мөн Засгийн газар гэдэг нь асуудал эрхэлсэн чиглэлийн байгууллага уу, эсхүл засгийн газрын бүрэлдэхүүн үү, гэх мэт яг шийдвэр гаргах субъект нь тодорхойгүй байгаа юм.
2. Шийдвэр гаргах шалгуурууд хэмжигдэхүйц бус, барьцгүй байгаа тул үзэмжээр шийдэх боломж олгож байгаа нь гадныхны хувьд бүрхэг орчин үүсгэж хөрөнгө оруулалт, тоглоомыг дүрмийг тодорхойгүй болгож байна.
3. Хуулинд татвар хураалтын талаар заалт орсон байгаа нь нэгт, эрх зүйн үүднээс татварын багц хуулинд тусгагдаж байж хүчин төгөлдөр болно, хоёрт, Монголын нутаг дэвсгэрт бүртгэлгүй хуулийн этгээд монголын татварын хуульд захирагдан Монголд татвар төлөх олон улсын эрх зүйн үндэслэл байхгүй.
4. Гадаадад гадаад субъектууд хооронд хэлцэл хийж байхад Монголоос хяналт тавих боломж хомс. Тухайлбал, Монголд үйл ажиллагаа явуулж байгаа компани нь зөвхөн шууд хөрөнгө оруулсан толгой компанийн өмнөөс тодорхой хэмжээний хариуцлага хүлээж болохоос толгой компанид нь дээш хэд хэдэн шат дамжсан хөрөнгө оруулагчдын өмнөөс хариуцлага хүлээх боломж байхгүй.
5. Стратегийн гэгдэж байгаа салбарт хийгдэж буй хөрөнгө оруулалтын дийлэнх нь олон улсын бирж дээр нээлттэй арилжаалагдаж байгаа компаниуд байдаг. Өөрөөр хэлбэл, хөрөнгө оруулалтын сангуудаар дамжин хувьцаа эзэмших эцсийн этгээд нь тархай бутархай иргэд байх боломжтой, өдөр тутам хэдэн мянгаар хийгдэж байгаа арилжаанд хяналт тавих боломжгүй юм.
6. Бас нэг анхаарах зүйл бол том хувьцаа эзэмшигч нь хуулийг дагаж мөрдөөгүйгээс болж Монголд үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрлийг хүчингүй болгоход ямар ч гэм буруугүй жижиг хувьцаа эзэмшигчдийн эрх ашиг хөндөгдөх болно. Үүнээс үүдэн Монголын засгийн газрыг шүүхэд өгөх тохиолдол олноор гарах боломжтой.

Гарч болзошгүй сөрөг үр дагавар

Хуулийг хэрэгжүүлэхдээ дээрх дурдсан зүйлсийг харгалзан үзэж шийдвэрлэхгүй бол анх зорьсон үр дүн бус харин сөрөг үр дагавар давамгайлах боломж бүрдэнэ. Тухайлбал,

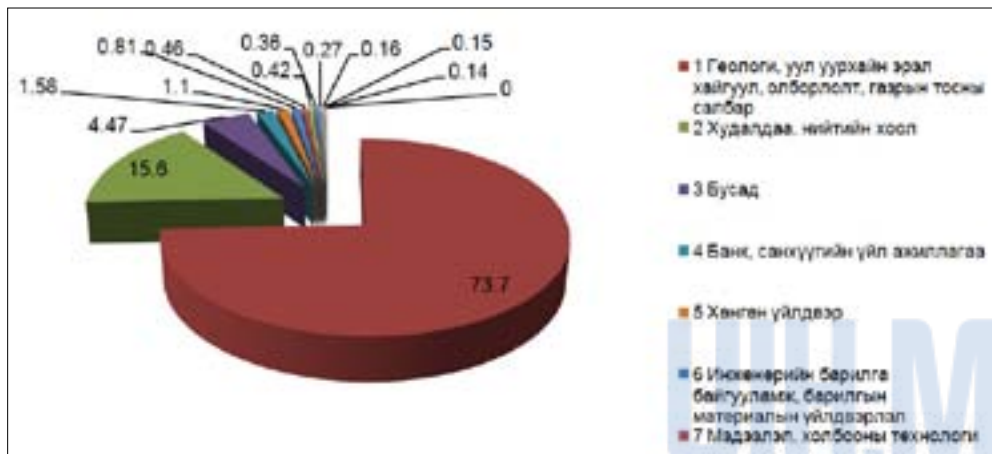
- Тодорхойгүй учир эрсдэл нэмэгдэнэ, улмаар стратегийн салбар луу орох хөрөнгө оруулалтын хэмжээ буурч улмаар санхүүжилтийн өртөг өснө.
- Жижиг бөгөөд анхан шатны уурхайн төслүүд санхүүжилт олдохгүй байх магадлал нэмэгдэнэ, учир нь Монголын дотоодын санхүүгийн зах зээл банк давамгайлсан, уул уурхайн салбарт гаргах зээлийн хэмжээ хязгаарлагдмал, мөн баталгаа хөрөнгө, барьцаа байдаггүй тул хайгуулын шатны төслүүдийг банкнаас санхүүжүүлэх боломжгүй байдаг.
- Олон улсын уурхайн бизнесийн хөгжлийн үе шатыг судлаж үзвэл хайгуулын шатанд эрсдэл даах чадвартай, энэ талын туршлага ихтэй нарийн чиглэлийн компаниуд анхны хөрөнгө оруулалт хийж хайгуул явуулдаг бөгөөд нэгэнт нөөц нь тогтоогдоод олборлолт явуулах боломжтой болоход өөрсдөө гарч, олборлох үйл ажиллагаагаар дагнасан талд худалдах замаар хөрөнгө оруулалтынхаа ашгийг хэрэгжүүлдэг. Энэ шат дамжлага дээр төрийн зүгээс хориг, хязгаарлалт тавигдах нь анхны хөрөнгө оруулагч нарт гарцыг нь хумиж байгаа тул хөрөнгө оруулахгүй байх магадлал нэмэгдэж байгаа юм.

Эдгээр асуудлыг хуулийг хэрэгжүүлэх шатандаа анхаарч зөв шийдвэрлэж байж стратегийн ашиг сонирхолоо хамгаалахын зэрэгцээ эдийн засгийнхаа хөгжлийг авч үлдэх боломжтой болох нь. Манай улсын хувьд энэ хуулиар Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг бүх талаар дэмжиж, хөрөнгө оруулагчдад таатай нөхцөл бүрдүүлсэн боловч өнөөдрийн байдлаар эдийн засагт хангалттай хэмжээний өсөлтийг бий болгож чадахгүй байна.

Улсын хэмжээнд 60 гаруй хувийг эзэлж буй гадаадын хөрөнгө оруулалт нь чухам аль салбарт орж байна вэ. эдийн засагт үр өгөөжөө өгөх, дотоодын хөрөнгө оруулагчдад өрсөлдөөнийг бий болгохуйц чиглэлд хийгдэж чадаж байна уу гэдэг асуудал хөндөгдөж байна. Монгол Улсын ҮАБ-ын Үзэл баримтлалд тусгаснаар «Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг өрсөлдөх чадвар, санхүү, менежментийн үр өгөөжийг дээшлүүлэх, шинэ технологи нэвтрүүлэх, урт хугацааны хөгжлийн үндсийг тавих чухал хөшүүрэг, арга хэрэгсэл болгоно» гэжээ.

Алсдаа улс орны хөгжил бий болох үндэс нь дотоодын түүхий эдээ экспортлох бус түүнийг боловсруулж, нэмүү өртөг шингэсэн бэлэн бүтээгдэхүүн болгох. өөрөөр хэлбэл, боловсруулах аж үйлдвэрийг хөгжүүлэх явдал юм. Гэтэл манай оронд хийгдэж буй гадаадын хөрөнгө оруулалт зарим талаар өрөөсгөл байна. Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт /ГШХО/ -ын хичнээн хувь нь аль салбарт орж байгааг хавсралтад байгаа хүснэгтээр харууллаа.

2011 оны байдлаар Монгол Улсад гадаадаас орж ирж буй нийт хөрөнгө оруулалтын 74 хувь нь уул уурхайн салбарт оржээ. Эдийн засгийн үндсэн салбарууддаа гадаадын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих нь түүнийг татах нэгэн чухал асуудал боловч манай орны хувьд гадаадын хөрөнгө оруулалтыг үр ашигтай болгох, эрсдэлийг тооцох, бүсчилсэн хөгжлийн бодлоготой уялдуулан цогцоор авч үзэхэд анхаарах нь зүйтэй байна.

Графикаас харахад манай улсын хөгжлийн үндэс болох салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалт хийгдэж чадахгүй байна. Аливаа улс орон, гадаадын байгууллага манай улсад хөрөнгө оруулалт хийж байна гэдэг бол манай оронд ашигтай гэдэгт онцолж бус зөвхөн хувийн эрх ашгийн үүднээс хандаж байгаа нь ойлгомжтой. Харин манай улс тэрхүү ашиг сонирхолд нь дөрөөлж өөртөө өгөөжийг нь хүртэх явдал чухал юм.

Манай улсад 1990 оноос одоог хүртэл хамгийн их хөрөнгө оруулалт хийсэн эхний улсыг оруулсан хөрөнгийнх нь нийт гадаадын хөрөнгө оруулалтад эзлэх хувиар нь хүснэгтээр харуулбал:

№	Улсын нэр	%	Total	1990-2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	БНХАУ	49.28	5,737	1,534	532	827	876	859	299	376	434
2	БНСУ	18.00	2,095	632	203	274	332	302	113	117	122
3	ОХУ	6.90	803	433	54	105	72	51	37	17	34
4	Япон	4.17	486	190	29	56	60	58	35	23	35
5	АНУ	2.38	277	98	19	28	27	44	11	14	36
6	Виржини арлууд (УК)	1.87	218	27	9	12	26	17	23	37	67
7	Герман	1.55	180	102	10	18	13	13	8	7	9
8	Сингапур	1.32	154	52	9	5	10	21	4	22	31
9	Вьетнам	1.32	154	25	14	34	46	21	3	8	3
10	БНХАУ / Гонконг/	1.28	149	54	9	5	10	14	10	27	20

Эдгээр улсуудын манай оронд оруулах гадаадын хөрөнгө оруулалтын урсгал жилээс жилд нэмэгдэж байгаа бөгөөд гадаадын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ 2007 онд 36,4 хувь, 2008 онд 41,8 хувь, 2009 онд 13,0 хувь, 2010 онд 26,3 хувиар тус тус өмнөх оныхоос өссөн байна.

(Гадаадын хөрөнгө оруулалтын өсөлтийн хувь хэмжээ)

2010 онд бүртгэгдсэн хөрөнгө оруулалтыг улс орноор авч үзвэл Нидерланд улсаас 233,0 сая, БНХАУ-аас 173,3 сая, Канадаас 147,8 сая, Бермудаас 114,5 сая, Их Британийн Виржин арлуудаас 101,7 сая, Хонгконгоос 79,6 сая, БНСУ-аас 38,7 сая, Сингапураас 31,0 сая, Люксембургаас 25,6 сая ам.долларын хөрөнгө оруулалт гэх зэрэг нийт 59 орноос 1011,6 ам долларын хөрөнгө оруулалт хийгдээд байна. 2010 онд бүртгэгдсэн гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт нь өмнөх оны жилийн эцсийнхээс 26,3 хувиар өссөн ба сүүлийн 5 жилийн дунджаас 1,9 дахин, 1990-2009 онуудад бүртгэгдсэн нийт хөрөнгө оруулалтын дунджаас 5 дахин буюу 530 хувиар өссөн байна.

Гадаадын хөрөнгө оруулалттай компаниуд дотоодын 67 мянган боловсон хүчнийг ажлын байраар хангасан бөгөөд 2500 гаруй гадаадын мэргэжилтнүүд Монгол улсад ажиллаж удирдлагын шинэ шинэ арга технологийг нэвтрүүлсэн нь маш том оюуны хөрөнгө оруулалт юм. Caterpillar, Samsung, Sumitomo, Coca Cola, Itochu, Komatsu, Hyundai, Procter & Gamble, Ford, Mercedes-Benz болон бусад дэлхий дахинд алдаршсан томоохон корпорациуд Монголд үйл ажиллагаа явуулж байна. Уул уурхай, аялал жуулчлал, дэд бүтэц болон газар тариалан зэрэг нь гадаадын хөрөнгө оруулалтын томоохон салбарууд болоод байна. Төр засгаас 2002 оныг “Хөрөнгө оруулалтыг сурталчлах жил” болгон зарласан бөгөөд үүний зорилго нь уул уурхай, газар тариалангийн бүтээгдэхүүнийг дахин боловсруулах, аялал жуулчлал болон мэдээллийн технологийн зэрэг голлох салбаруудад хийгдэх хөрөнгө оруулалтын урсгалыг нэмэгдүүлэхэд оршиж байв.

Эдгээрийг нэгтгэж товчлон дүгнэхэд манай улсын эдийн засгийн нөхцөл байдалд дараах дүр зураг харагдаж байна.

- Газрын тос, хүнс, өргөн хэрэглээний барааны импортоос хамааралтай. Түүхий эдийн экспорт голлосон.
- Байгалийн баялаг, гадаадын хөрөнгө оруулалтад тавих хяналт алдагдсан. Үндэсний үйлдвэрлэл, хөлөмөрийн нөөц доройтсон. Үнийн өсөлтөд өртөмтгий, хэт өрөөсгөл бүтэцтэй
- Эдийн засгийн бие даасан байдал хангагдаагүй, стратегийн хүнс бараагаар өөрийгөө хангаж чадахгүй. Гадаад зах зээл хөрш орнуудаасаа хэт хамааралтай.
- Геопоилитикийн эрсдэлтэй. Байгалийн баялгийн төлөөх өрсөлдөөний талбар болсон.
- Монгол Улсын үнэ цэнэтэй аж ахуйн нэгжүүдийн хувьцааг олон улсын хөрөнгийн зах зээлд борлуулахдаа гадаадын хөрөнгө оруулалтын чиглэлээр баримтлах бодлогын зарчим алдагдахгүй байх эрх зүйн орчин, нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

Энэ талаар хийгдэх ёстой ажлууд дөнгөж эхлэлийн шатандаа явж байгаа тул одоогоор ямар нэг үнэлэлт дүгнэлт өгөх боломжгүй байна. Гэхдээ үүнд холбогдох эрхзүйн орчноо бүрдүүлэхээс өмнө улс төрийн шинж чанартай алхамууд хийж эхлэсэн нь цаашид хүндрэл үүсгэж болзошгүй байна. Үүнд жишээ болгон Тавантолгойн нүүрсний ордыг ашиглах хэтийн зорилго төлөвлөгөө болон тус ордтой холбоотойгоор эрх бүхий байгууллагаас авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээнүүдийг дурьдаж болох юм.

Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг өрсөлдөх чадвар, санхүү, менежментийн үр өгөөжийг дээшлүүлэх, шинэ технологи нэвтрүүлэх, урт хугацааны хөгжлийн үндсийг тавих чухал хөшүүрэг, арга хэрэгсэл болгоно. Хөрөнгө оруулалт нь хөгжлийн зардал болж байдаг тул өсөн нэмэгдэж буй гадаадын хөрөнгө оруулалт нь манай орны нэмүү өртөг бүтээх үйл явцад маш чухал хувь нэмэр оруулж байх учиртай. Энэ үүднээс хөрөнгө оруулалтын өгөөжийг илэрхийлэх үзүүлэлтийг гадаадын хөрөнгө оруулалтын хэмжээг ДНБ-д харьцуулсан харьцаагаар тооцож үзэв.

ГШХО-ын өгөөж /ДНБ болон ГШХО-ын харьцаа/ -г авч үзэв. Хүснэгт 2-т тооцоолсноор гадаадын хөрөнгө оруулалтын өгөөж 2008, 2009, 2010 онд өмнөх онуудаас буурсан ба 2010 оны байдлаар гадаадын нэг төгрөгийн шууд хөрөнгө оруулалтын үр дүнд ойролцоогоор гурван төгрөгийн нэмэгдэл өртөг бий болсон байна. Энд анхаарал татсан нэг асуудал нь 2005-2010 оны хооронд ДНБ жилд дунджаар 121,15 хувийн хурдтай өссөн байхад ГШХО илүү их хурдтайгаар буюу жилд дунджаар 157,56 хувиар өсчээ. Ийм байхад өгөөж нь буураад байгаа нь ГШХО их хэмжээгээр орж ирсэн ч үр дүн муутай буюу нэмүү өртөг үйлдвэрлэх салбарт орж чадахгүй байгааг харуулж байна.

Үр дүнтэй ашиглахын тулд аль салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих вэ? Хэтдээ хөгжлийг бий болгох /боловсруулах аж үйлдвэр/ салбарт түлхүү чиглүүлэх нь зүйтэй. ҮАБ-ын Үзэл баримтлалд эдийн засгийн бие даасан байдлаа хангаж хөгжихийг чухалчилж үзсэн байна. Энэ нь эцсийн дүндээ боловсруулах аж үйлдвэрийг хөгжүүлж дотооддоо хэрэглээгээ хангаад зогсохгүй дэлхийн зах зээлд бүтээгдэхүүнээ гаргахын нэр юм. Хөрөнгө оруулалт их хэмжээгээр орж ирсэн сүүлийн таван жилийн хугацаанд манай орны боловсруулах аж үйлдвэрлэлийн ДНБ -д эзлэх хувийн жинд өөрчлөлт ороогүй, 5-6 хувьтай хэвээр байна. Эндээс үзэхэд боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалт чиглэгдэхгүй байгаа нь харагдаж байна.

Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг эдийн засгийн үр өгөөжтэй салбарт ашиглахын зэрэгцээ дотоодын хөрөнгө оруулалтыг дэмжиж, энэ салбарын хөгжилд гол үүрэг гүйцэтгүүлэхэд төр засгийн зүгээс чухлаар анхаарч, үйлдвэрлэл явуулахад шаардлагатай нөхцөл байдлыг бий болгох, зуучлагчийн үүрэг /тоног төхөөрөмж, шаардлагатай үр тариа гэх мэтийн биет хөрөнгийг бусад улс орноос дотоодын үйлдвэрлэгчиддээ хангаж өгөх/-ийг гүйцэтгэхэд анхаарч ажиллах нь зүйтэй юм.

ГШХО -ийн өгөөжийг нэмэгдүүлэхийн тулд төр засгийн зүгээс гадаад харилцаа, хамтын ажиллагаагаа үр дүнтэй ашиглах явдал маш чухал. Манай улс эдүгээ 150 оронтой дипломат харилцаатай, олон улсын засгийн газар хоорондын 54 байгууллагын гишүүн, олон талт 240 орчим гэрээ, конвенцэд нэгдээд байна. Өнөөгийн байдлаар манай улс бусад улс оронтой 3000 орчим хоёр талт гэрээ, хэлэлцээр байгуулжээ. Монгол улс хоёр талын шугамаар 34 улстай хөрөнгө оруулалтыг хөхиүлэн дэмжих, харилцан хамгаалах тухай хэлэлцээр байгуулан ажиллаж байна.

Монгол Улс үндэсний аюулгүй байдлаа улс төр, дипломатын аргаар хамгаалах зорилгын-хоо хүрээнд дэлхийн болон бүс нутгийн зарим гүрэнтэй ойр дотно түншлэлийн харилцаа хөгжүүлж ирлээ. Сүүлийн жилүүдэд гадаад улстай байгуулсан ийм төрлийн хамтын ажиллагааг дурдвал:

- Гадаад бодлогын дээрх зорилт биеллээ олбол манай эдийн засгийн гадаад нөхцөл улам ч сайжрах нь лавтай. Энэ боломжийг ашиглан алсдаа хөгжлийг бий болгох чиглэлд түлхүү харилцан, хамтран ажиллаж, дотоодын хөрөнгө оруулагчдыг үйлдвэрлэл эрхлэхэд шаардлагатай материаллаг болон материаллаг бус эд зүйлээр хангаж өгөх нь төрийн үүрэг юм.
- Хөрөнгө оруулалтын үр ашиг буураад байгаа нь аль болох өгөөжөө өгөх салбарт чиглэгдэхгүй, мөн тухайн хөрөнгө оруулалт төдийлөн үр ашигтай байж чадахгүй байгааг харуулж байна. Гадаад улс орнуудтай хамтын ажиллагаатай ажиллахын чухал шаардлага нь тэдгээр улстай харилцан хамтарч Монгол орныхоо хөгжилд хувь нэмэр оруулах билээ. Тиймээс гадаадын хөрөнгө оруулалтыг үр өгөөжтэй байлгахын тулд гадаад харилцаандаа түшиглэн улс орнуудтай тодорхой чиглэлд хөрөнгө оруулж, хөгжүүлэх бодлого баривал сайн.

Судалгааны үр дүнгээс харахад гадаадын хөрөнгө оруулалт орж буй салбарын хувьд нэлээд өрөөсгөл байгаа нь харагдаж байна. Иймд өөрийн орны нөөц, боломжид тулгуурлан хөрөнгө оруулалтыг /ялангуяа дотоодын хөрөнгө оруулалтыг/ үр ашигтай хуваарилах, тэрхүү нөхцөлийг бүрдүүлэхэд анхаарах хэрэгтэй ба боловсруулах аж үйлдвэрийг хөгжүүлэх нь чухал байна. Боловсруулах үйлдвэрийн салбар нь ажиллах хүчийг нэлээд их хэмжээгээр шаарддаг төдийгүй бодлогоо чанартай, зөв хэрэгжүүлж чадвал давхар ажилгүйдлийн асуудлыг шийдвэрлэх боломж байгаа юм.

№	Салбарын нэр	%	Total	1990-2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
---	--------------	---	-------	-----------	------	------	------	------	------	------	------

Судалгааны эмхтгэл, XIV боть

1	Геологи, уул уурхайн эрэл хайгуул, олборлолт, газрын тосны салбар	73.7	7,241,934.93	493,972.74	183,961.91	195,390.34	336,985.65	485,189.08	643,454.56	819,762.15	4,083,218.51
2	Худалдаа, нийтийн хоол	15.6	1,534,269.95	162,764.31	53,376.62	103,388.43	111,528.37	187,447.85	132,636.45	162,560.01	620,567.90
3	Бусад	4.47	439,002.33	92,880.36	52,884.35	47,739.57	13,882.50	6,875.86	3,510.34	14,012.70	207,216.65
4	Банк, санхүүгийн үйл ажиллагаа	1.58	155,514.91	67,105.46	9,671.09	11,982.63	21,936.52	4,495.96	3,219.31	12,979.37	24,124.58
5	Хөнгөн үйлдвэр	1.10	108,007.40	85,001.91	1,792.13	1,454.22	1,205.34	18,208.00	92.82	153.75	99.24
6	Инженерийн барилга байгууламж, барилгын материалын үйлдвэрлэл	0.81	79,494.74	55,237.94	772.73	1,791.75	4,273.45	1,894.74	9,366.55	980.10	5,177.47
7	Мэдээлэл, холбооны технологи	0.46	45,080.42	19,623.03	6,267.60	480.86	6,916.70	1,442.57	1,252.80	125.00	8,971.86
8	Аялал жуулчлал	0.42	41,022.85	13,028.04	1,490.23	1,637.36	486.70	1,365.63	491.34	371.40	22,152.15
9	Тээвэр	0.36	35,413.79	20,951.90	933.33	24.60	657.15	174.13	2,406.20	2,892.00	7,374.49
10	Хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл	0.27	26,571.47	15,297.57	303.96	1,424.37	710.00	100.50	298.08	3,850.00	4,586.98
11	ХАА, газар тариалан, МАА	0.16	15,367.78	9,305.76	2,787.10	362.60	208.43	1,242.38	504.15	403.36	554.00
12	Соёл урлаг, боловсрол, шинжлэх ухаан, хэвлэл	0.15	15,099.45	10,656.24	12.99	391.47	67.00		3,495.61	60.48	415.65

13	Эрүүл мэнд, гоо сайхны үйлчилгээ	0.14	13,396.95	4,011.72	56.30	5.25	395.00	101.00	430.12	7,492.00	905.55
----	----------------------------------	------	-----------	----------	-------	------	--------	--------	--------	----------	--------

2.3. Төсөв, санхүүгийн салбарын аюулгүй байдлын эрсдэл

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын энэ бүрэлдэхүүн хэсгийг хангахад 5 заалтыг тусгасан ба эдгээр заалтуудын хүрээнд төсөв, санхүүгийн салбарын өнөөгийн байдал, цаашид үүсч болзошгүй эрсдлийг тодорхойлохыг зорилгоо. Энэхүү үнэлгээг хийхдээ тус судалгааны үндсэн үнэлгээний индикаторууд /Глазьевийн аргачлал/ дээр нэмж манай улсын хууль, журам заавар, бодлогын хүрээнд санхүүгийн салбарын тогтвортой байдал болон төсвийн тогтвортой байдалд тавьж байгаа шалгууруудаар тооцлоо.

Санхүүгийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүд

Аливаа улс орны санхүүгийн зах зээлийн тогтвортой байдал нь тухайн улс орны хөгжлийн гол үзүүлэлтийн нэг байдаг. Санхүүгийн тогтвортой байдал гэдэг нь үнэ тогтоох, нөөц хуваарилах, санхүүгийн эрсдэлийг удирдах зэрэг эдийн засгийн тогтолцоонууд нь эдийн засгийн өсөлт, хөгжлийг дэмжихэд чиглэгдсэн байхаас гадна зах зээлийн гэнэтийн таагүй нөлөөлөл, хямралын үед мөн адил ажиллах чадвартай байхыг хэлэх бөгөөд ерөнхийдөө тухайн улсын санхүүгийн системийн найдвартай байдлыг санхүүгийн тогтвортой байдал гэж ойлгож болох юм.

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд “Эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах, урт хугацааны өсөлт хөгжлийг дэмжих эрүүл, тогтвортой, сахилга баттай санхүүгийн салбарыг төлөвшүүлнэ” гэж заасан ба энэ заалт хэрхэн хангагдаж байгааг санхүүгийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүдээр үнэлэв.

Өнгөрсөн хугацаанд гарч байсан олон улсын банк, санхүү, эдийн засгийн хямралууд нь санхүүгийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүдийг тооцоолох шаардлагыг бий болгосон бөгөөд ОУВС-аас санхүүгийн системийн тогтвортой байдал, түүнийг хүчирхэгжүүлж хяналт тавих, үнэлгээ хийхэд туслах зорилгоор санхүүгийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүдийг тооцдог аргачлалыг боловсруулан гаргасан. Энэ аргачлалаар санхүүгийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүд нь:

1. Өөрийн хөрөнгийн хүрэлцээ
2. Хөрөнгийн чанар
3. Ашигт ажиллагаа
4. Хөрвөх чадвар
5. Зах зээлийн эрсдэлийн мэдрэмж гэсэн үндсэн 5 бүлгээс бүрдэнэ.

Түүнчлэн, төрөөс мөнгөний бодлогын талаар баримтлах үндсэн чиглэлд санхүүгийн тогтвортой байдлыг бэхжүүлэх хүрээнд явуулах бодлогын ажлуудыг тодорхойлон гаргаж байгаа ба 2012 оны бодлогын баримтанд тусгагдсан зорилтын хэрэгжилтүүдийг доор холбогдох заалтад нь хамруулан тайлбарыг оруулсан болно. Монгол улсын хувьд санхүүгийн зах зээлийн 95.3 хувийг банкны салбар эзэлдэг тул санхүүгийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтийг харахад тус салбараар төлөөлүүлэн авах боломжтой юм. 2012 оны 8 дугаар сарын байдлаар нийт 14 банк, тэдгээрийн 1371 салбар нэгж үйл ажиллагаа явуулж байгаа ба дээрх тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүдийг банкны салбарын тоон мэдээлэлд үндэслэн харвал:

Өөрийн хөрөнгийн хүрэлцээний зохист харьцааны үзүүлэлт. Монголын арилжааны

банкуудын өөрийн хөрөнгийн хүрэлцээний зохист харьцаа нь холбогдох журмын дагуу 12 хувиас дээш байх ёстой ба 2012 оны 8 дугаар сарын байдлаар 15.2 хувь байгаа нь шалгуурыг хангаж байна. Монголбанкны мэдээллээс үзэхэд, энэхүү үзүүлэлт нь сүүлийн 9 жилийн дунджаар 14.8 хувь байгаа ба 2009 онд хамгийн доод түвшинд буюу 5.5 хувьд хүрч байсан байна. Өөрийн хөрөнгийн хүрэлцээний үзүүлэлтийг бусад орнуудтай харьцуулан харахад:

* WHD – өмнөд ба хойд америк тивийн орнууд (Western hemisphere countries), ED – хөгжиж байгаа эдийн засагтай орнууд (emerging and developing economies), OECD-эдийн засаг хамтын ажиллагаа, хөгжлийн орнууд (organization for economic cooperation and development), G20 их 20 орнууд (group of 20 countries), EUR- европын орнууд (European countries), APD – ази, далайн орнууд (asian and pacific countries)

Өөрийн хөрөнгийн хүрэлцээний үзүүлэлт нь санхүүгийн болон үйл ажиллагааны эрсдлээс гарах алдагдлыг хаахад хүрэлцэхүйц хэмжээний өөрийн хөрөнгөтэй эсэхийг тодорхойлдог үнэлгээ тул Монгол улсын банкны салбарын өөрийн хөрөнгийн хүрэлцээний үзүүлэлт нь тавьж буй шалгуурыг хангаж байгаа боловч ОУВС-ийн гишүүн орнуудын дундаж /15.8/-тай харьцуулахад доогуур түвшинд байгаа нь эрсдэл даах чадвар тийм ч сайн биш байгааг илэрхийлж байна. Хөрөнгийн чанарын үзүүлэлтийг тодорхойлохдоо зээл, түүнтэй адилтган тооцох актив хөрөнгийн төвлөрөл болон зээлийн чанарын үзүүлэлтээр тооцдог. Зээлжүүлэлт нь санхүүгийн секторын үндсэн бизнес байдаг тул түүнээс хүлээж болзошгүй эрсдэл нь тухайн салбарын хамгийн том эрсдлийн нэг юм.

Сүүлийн жилүүдэд арилжааны банкуудын нийт зээлийн үлдэгдэл байнга өсөж, 2012 оны III улирлын байдлаар 6,9 их наяд төгрөгт хүрсэн нь гаднаас хямд эх үүсвэрийг их хэмжээгээр татсантай холбон тайлбарлаж байна. Энэхүү зээлийн үлдэгдэлд эзэлж буй чанаргүй зээлийн хувь хэмжээ буурсаар байгаа нь сайн хэдий ч чанаргүй зээлийн бууралтын хувь хэмжээнээс зээлийн өсөлтийн хурд 21,3 хувиар илүү байгаа нь зээлийн чанар тийм ч дорвитой буурахгүй байгааг илэрхийлж байна. Түүнчлэн, хугацаа хэтэрсэн зээлийн үлдэгдэл нь өмнөх оны мөн үеэс 117.0 тэрбум төгрөгөөр буюу 2 дахин нэмэгдсэн ба үүний тодорхой хэсэг нь чанаргүй зээлийн ангилалд нэмж шилжих нь зайлшгүй.

Зээлийн төвлөрлийн эрсдэл гэдэг цөөн хэдэн зээлдэгчид хөрөнгө төвлөрөх, хэт нэг салбарт зээл байрших зэрэг эрсдлүүд юм. Өөрөөр хэлбэл, банк санхүүгийн салбар дахь томоохон зээлүүд цөөн хэдэн зээлдэгчид төвлөрч, тэр нь янз бүрийн хүчин зүйлээс хамаарч төлөгдөхгүйд хүрвэл тухайн банк санхүүгийн байгууллагадаа төдийгүй санхүүгийн системийн тогтворгүй байдлыг бий болгох сөрөг нөлөөтэй. Үүний тод жишээ нь Анод банк, Зоос банкны дампуурал юм. Манай улсын хувьд “Банкны тухай хууль”-д заасны дагуу “Банкны үйл ажиллагааны зохистой харьцааны шалгуур үзүүлэлтийг тогтоох, түүнд хяналт тавих журам”-аар зээлийн төвлөрлийн эрсдлийн үзүүлэлтийг тооцохдоо

- Нэг зээлдэгч, түүнд холбогдох этгээдэд олгосон зээлийн нийт өөрийн хөрөнгөнд эзлэх хувь $\leq 20\%$
- Хувь нийлүүлэгч, банкны ажилтан, тэдгээрт холбогдох этгээдэд олгосон зээл:
 - Нийлбэр нь өөрийн хөрөнгөнд эзлэх хувь $\leq 20\%$
 - Нэг этгээдийн хувьд өөрийн хөрөнгөнд эзлэх хувь $\leq 5\%$ байх шалгуурыг тавьдаг. Үүнийг Монголбанк, Санхүүгийн зохицуулах хорооноос банк, банк бус санхүүгийн байгууллага, хадгаламж зээлийн хоршоодод тайлан, тэнцлээр нь хяналт тавин ажилладаг.

Харин зээлийг ашигтай салбар хэмээн нэг салбарт хэт их зээл олгох нь зээл шингээх чадвараас зээлийн хэмжээ давж, энэ нь эргээд эрсдэл үүсгэдэг. Үүнийг зохицуулсан хязгаарлалт байхгүй бөгөөд үүнийг макро, микро орчны нөхцөл байдлаас хамааруулан бодлогоор зохицуулдаг, эсвэл судалгаа шинжилгээний үндэслэлтэй загварчлал, заавар зөвлөмжүүдийг банк санхүүгийн байгууллагуудад өгч байх нь зүйтэй юм.

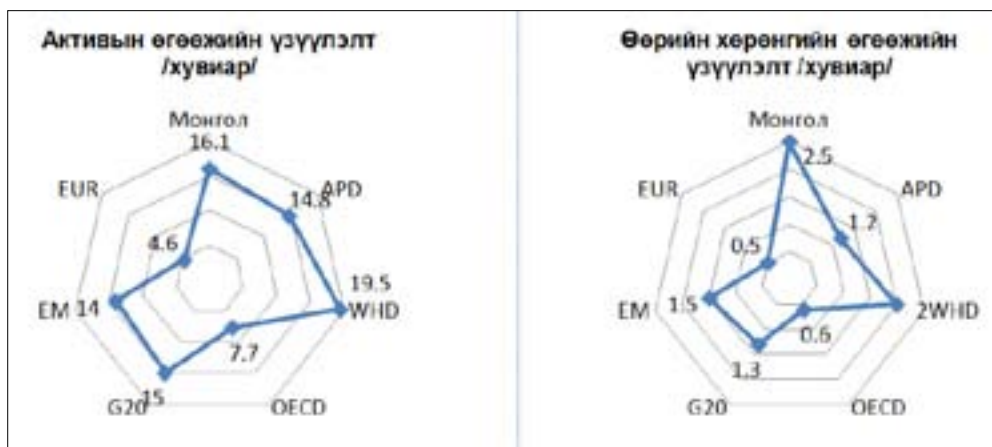

Эдийн засгийн салбаруудаар зээлийн төвлөрлийг харахад ерөнхийдөө жигд тархалттай харагдах боловч үл хөдлөх хөрөнгө болон барилгын салбаруудад олгогдож байгаа зээлийн нэг нь үл хөдлөх хөрөнгө худалдан авахад зориулагдаж байгаа, нөгөө нь барилга барихад зориулагдаж байгаа гэсэн утгаараа 1 салбарт орж байна гэж үзвэл нийт зээлийн 26 хувь нь барилгын салбарын зээл юм. Харин ХАА -н салбарт нийт зээлийн 2 хувь буюу хамгийн бага зээл олгогдож байна.

Эдийн засгийн салбаруудад олгосон зээлийн чанарыг авч үзэхэд уул уурхайн салбар дахь зээл 107.3 тэрбум төгрөгт хүрч, нийт банкны салбарын чанаргүй зээлийн 35 хувийг дангаар эзэлж байна. Энэ нь тухайн салбар дахь эрсдлийн хэмжээ өндөр байгааг харуулж байгаа ба уул уурхайн экспортын бүтээгдэхүүний зах зээлийн үнэ буурах зэрэг хүчин зүйлүүдээс хамаарч энэ салбарын орлого буурахад чанаргүй зээлийн хэмжээ улам нэмэгдэх магадлал өндөр юм. Гэхдээ нийт зээлийн үлдэгдэлд эзлэх уул уурхайн салбарын зээлийн хэмжээ нь 13 хувийг эзэлж байгаад энэ хэмжээний чанаргүй зээлийн эрсдлийг банкууд эрсдлийн сангаараа даагаад гарах чадвар байгаа ч эдийн засгийн аюулгүй байдалд шууд бус байдлаар нөлөөлөх нөлөөллийг уул уурхайн салбарт гаргах бодлого шийдвэрийн хүрээнд харгалзаж байх нь зүйтэй болов уу.

Ашигт ажиллагаа нь аливаа бизнесийн оршин тогтнох үндэс бөгөөд Монголын банкуудын ашигт ажиллагаа сайжирсаар байна. 2012 оны 8 дугаар сарын байдлаар банкуудын цэвэр ашиг 123,5 тэрбум төгрөгт хүрч өмнөх үеийн мөн үеэс 23,1 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдсэн байна. Ашгийн энэхүү өсөлтөнд голлох нөлөөг хүүгийн орлого үзүүлж байгаа ба нэг талаар, ашигтай ажиллаж байгаа нь сайн хэдий ч манай орны ихэнх банк санхүүгийн байгууллагууд нь гадаад эзэнтэй тул үр өгөөжийг нь монголчууд хүртэхээс илүүтэйгээр гадаадын хүртэх боломжтой юм.

2000 оны байдлаар Монгол улсад гадаадын хөрөнгө оруулалттай банк байдаггүй байсан бол 2004 онд гадаадын хөрөнгө оруулалттай банкууд банкны зах зээлийн 40 хувийг, 2009 оноос 65 хувийг тус тус эзлэх болсон байна. Активын өгөөжийн үзүүлэлт, өөрийн хөрөнгийн өгөөжийн үзүүлэлтийг бусад орнуудтай харьцуулсан байдлаар доор зургаар харуулав.

Хөрвөх чадварын үнэлгээ: Санхүүгийн салбарын хөрвөх активын хэмжээ сүүлийн саруудад буурах хандлагатай байгаа ба урт хугацаанд байнга өсөн нэмэгдсээр ирсэн. Хөрвөх чадварын зохистой харьцаа нь хамгийн багадаа 18 хувь байсан ба 2011 оны 11 сараас Монголбанкны ерөнхийлөгчийн тушаалаар 25 хувьд хүргэсэн. 2012 оны 8 сарын байдлаар нийт 2,8 их наяд төгрөгийг төлбөр түргэн гүйцэтгэх зориулалтаар хөрвөх активт байршуулж, 30,5 хувь байгаа нь шалгуурыг хангаж байна. Харин бүс нутгийн үзүүлэлтүүдтэй харьцуулахад хамгийн бага түшинд байна.

Болзошгүй эрсдлүүд:

Санхүүгийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүдээс харахад манай улсын санхүүгийн салбарын үзүүлэлтүүд ерөнхийдөө шалгуурын хүрээнд хэвийн байгаа харагдавч задлан харахад үүсч болзошгүй эрсдлүүд байсаар байна. Үүнд, зээлийн төвлөрөл болон эх үүсвэрийн төвлөрөл, өөрийн хөрөнгийн хүрэлцээний эрсдлүүд байна. Монголбанкнаас санхүүгийн салбарын эмзэг байдлыг “дунд”-аас “өндөр” төлөв рүү шилжих эрсдэлтэй хэмээн тооцсон байна. 2008-2009 оны нөхцөл байдалтай харьцуулахад өнөөгийн санхүүгийн салбарын үзүүлэлтүүд сайжирч байгаа ба санхүүгийн салбар нь өөрөө эмзэг, мэдрэмтгий учраас банкны сайн засаглалыг бэхжүүлэх, банк санхүүгийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны хяналт шалгалтыг сайжруулах, олон улсын зохицуулалтын арга хэрэгслүүдийг нэвтрүүлэх шаардлага урган гарч байна.

Төсвийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүд

Эдийн засгийн аюулгүй байдлыг үнэлэхэд төсвийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүдээр хэмжих болсон шалтгаан нь төсвийн тоон өгөгдлүүдийг хэмжиж болохуйц бөгөөд энэхүү хэм хэмжээний эрх зүйн орчин /Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль/ нь тогтоогдсон оршино. Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулиар төсөвт 4 тусгай шаардлагуудыг тавьсантай холбоотойгоор тойм шинжилгээ хийн, түүнээс үүсч болох эрсдлийг тодорхойллоо.

Төсвийн тогтвортой байдлын хуулийн шаардалга	Өнөөгийн байдал	Болзошгүй эрсдэл
Нэгдсэн төсвийн орлогыг тэнцвэржүүлсэн журмаар тооцдог байх;	Төсвийн орлогыг 2011 оноос тэнцвэржүүлсэн журмаар тооцож эхэлсэн бөгөөд 2004-2011 онуудын дундажаар төсвийн орлого ДНБ-ний 33.7 хувийг эзэлж байсан ба 2013 оны төсвийн орлогыг ДНБ-ний 40.2 хувьд төлөвлөсөн. Төсвийн орлого нь - уул уурхайн орлогоос хамааралтай, - төсвийн орлого нь дэлхийн зах зээлийг дагаж хэлбэлздэг, - өөдрөг төлөвлөлттэй, орлогыг хэт нэмэгдүүлж тооцсон, - нийт төсвийн орлогын 91,2% нь татварын орлогоос бүрдэж байна.	- өндөр төлөвлөсөн орлогын гүйцэтгэл тасалдах нь бодит эрсдлийг үүсгэнэ. - Орлогын өсөлтийг дагаад зардал өснө. - Орлого 1 салбараас хамаарч байгаа нь дэлхийн санхүүгийн хямралд өртөх магадлал өндөр
Тухайн жилийн нэгдсэн төсвийн нийт зарлагын өсөлтийн хувь нь тухайн жилийн эрдэс баялгийн бүс дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлтийн хувь, тухайн жилийн өмнөх дараалсан 12 жилийн эрдэс баялгийн бүс дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлтийн дунджийн аль ихээс хэтрэхгүй байх	2004-2011 онуудад эдийн засгийн бодит дундаж өсөлт жилд 9,5%, инфляцийн дундаж өсөлт жилд 10,4% байхад төсвийн зардлын дундаж өсөлт жилд 31% байжээ. Харин 2013 оны төсөв нь шинээр хэрэгжүүлж эхэлж байгаа Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд нийцүүлж байгаа тул зарлагын өсөлт нь өмнөх 12 жилийн дундаж болон энэ оны эрдэс баялагийн бүс ДНБ-ний өсөлтийн аль ихээс хэтрэхгүй байх ёстой гэсэн шаардлагын дагуу төсвийн зардлыг 18 хувиар нэмэгдүүлж тооцсон байна.	- орлогын гүйцэтгэл тасалдсан тохиолдолд төсвийн зардал хумигдаж бодит эдийн засгийн хөгжил саарна.
Нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл нь тухайн төсвийн жилийн дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 2 хувиас илүүгүй алдагдалтай, эсвэл ашигтай байх. /Глазевийн шалгуураар төсвийн алдагдал нь ДНБ-ний 5%-иас дээшгүй/	2008-2011 онуудын дундажаар төсвийн алдагдал ДНБ-ний 4,1 хувийг эзэлж байсан ба 2011 онд хамгийн өндөр хувь буюу 7,1 хувьд хүрсэн байна. Харин 2013 оны төсвийн алдагдал нь хуулийн заалтыг хангаж ДНБ-ний 2 хувь байхаар тооцжээ. Үүнд нөлөөлж буй үзүүлэлт нь орлогын өндөр төлөвлөлтөөс гадна ДНБ-ийг мөн өндөр өсөлттэйгөөр тооцсон. /оны үнээр 30%-ийн өсөлттэй/	-орлогын гүйцэтгэл тасалдах тохиолдолд төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэх эх үүсвэр дутагдана. -ДНБ төлөвлөсөн хэмжээ /17,6 их наяд төгрөг/-нд хүрэхгүй тохиолдолд харьцаа алдагдана.

Уул уурхайн салбарын гадаадын хөрөнгө оруулалттай хуулийн этгээдийн дүрмийн санд хувь оруулах зориулалттай бөгөөд тухайн хуулийн этгээдийн ирээдүйн ашгаас эргэн төлөгдөх нөхцөлтэй байгуулсан гэрээний дагуу авсан Засгийн газрын зээл, эсхүл гэрээний энэхүү нөхцөлөөр гаргасан Засгийн газрын баталгааг хамааруулахгүйгээр тооцсон улсын өрийн өнөөгийн үнэ цэнээр илэрхийлсэн үлдэгдэл нь тухайн жилийн оны үнээр тооцсон дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 40 хувиас хэтрэхгүй. Глазьевийн шалгуураар: -ДНБ-д эзлэх дотоод өр 20%-иас хэтрэхгүй - ДНБ-д эзлэх гадаад өр 25%-иас хэтрэхгүй -Төсвийн алдагдлын санхүүжилтэнд гадаад өрийн хувь хэмжээ 30%-иас хэтрэхгүй	Монгол улсын өрийн үлдэгдэл 2013 онд 9,369.8тэрбум төгрөг буюу өнөөгийн үнэ цэнээр илэрхийлбэл 8,114.9 тэрбум төгрөгт хүрэхээр байна. ДНБ-д эзлэх Улсын өрийн хэмжээ 2013 онд (өнөөгийн үнэ цэнээр) 46.1 хувь болж байгаа нь Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд заасан Өрийн дээд хязгаар болох 50 хувиас 3.9 пунктээр бага буюу Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн заалтын хүрээнд тогтвортой байдлын шалгуур үзүүлэлтийг хангаж байна. Сүүлийн жилүүдэд дотоод өр өсч 2008 онд ДНБ-ний 3,4% байсан бол 2011 онд 25,6% болсон байна. Гадаад өр 2008 онд ДНБ-ний 24%-ийг эзэлж бол 2011 онд 28,3 хувь болж өсчээ. 2012 оны эцэст авсан 1,5 тэрбум ам.долларыг нэмж тооцвол ДНБ-ний 50 орчим хувийг гадаад өр эзлэх хандлагатай байна.	Гадаад өрийг ашиггүй зарцуулсан тохиолдолд - ЗГ-ын төлбөрийн чадвар муудах - төсвийн хямрал нүүрлэх - үндэсний тусгаар тогтнолын асуудал хөндөгдөх
---	---	---

Төсвийн өнөөгийн байдлын дэлгэрэнгүй тайлбарыг доор оруулав.

2013 оны төсөв нь Төсвийн тухай хууль, Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулиудын удирдлага, зарчмыг бүрэн тусгаж, хуулиар тогтоосон тусгай шаардлагуудад нийцснээрээ өмнөх онуудын төсвөөс онцлогтой гэдгийг Засгийн газраас мэдэгдсэн байгаа. Монгол улсын 2013 оны батлагдсан төсвөөр нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн орлого 7,088.3 тэрбум төгрөг буюу ДНБ -ий 40.2 хувь, тэнцвэржүүлсэн орлогод нийцүүлсэн нэгдсэн төсвийн нийт зарлага 7,444.6 тэрбум буюу ДНБ-ий 42.2 хувь, нэгдсэн төсвийн нийт тэнцэл 356.3 тэрбум төгрөгийн алдагдалтай буюу ДНБ-ий 2.0 хувь байхаар тооцжээ.

Төсвийн орлогыг өмнөх оны төсвийн тодотголоос 1.6 их наяд төгрөгөөр нэмэгдүүлж тооцсон ба бүтцийх нь хувьд харахад дээрх 7,088.3 тэрбум төгрөг нь 100 хувь урсгал орлогоос бүрдэж байна. Үүний 91,2 хувийг татварын орлого, 8,8 хувийг татварын бус орлого эзэлж байгаа ба өмнөх онуудын төлөвлөгөө, гүйцэтгэлээс харахад төсвийн орлого ерөнхийдөө иймэрхүү бүтэцтэй байсаар ирсэн.

2013 оны төсвийн онцлог нь бусад татвараар 1,296.3 тэрбум төгрөгийн орлого олно гэж төлөвлөсөн нь өмнөх оноос 633,5 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдүүлж тооцсон ба үүнийг дотор нь задлан харахад ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг өмнөх оноос 75,7 тэрбум төгрөгөөр, байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийг өмнөх оноос 40 тэрбум төгрөгөөр, бусад татварыг өмнөх оноос 516,3 тэрбум төгрөгөөр нь тус тус нэмэгдүүлсэн байна. Үүний 516,3 тэрбум төгрөг нь юунаас орох орлого вэ гэдэг нь тодорхойгүй байна.

Орлогын эх үүсвэр ийнхүү зөвхөн татвараас бүрдэж, бусад эх үүсвэрүүдийн оролцоо бага байгаа нь төсвийн орлогыг тогтворгүй болгож байна. Үүнийг бид амьдрал дээр /уул уурхайн экспорт болон үнийн өөрчлөлттэй холбоотой төсвийн орлого тасалдсан/ харж байгаа билээ. Эдийн засгийн хөгжил, хамтын ажиллагааны байгууллагын (OECD) гишүүн орнуудад татварын орлого нь дунджаар төсвийн орлогын 62 хувь байгаатай харьцуулахад манай улсын төсвийн орлого энэ тал дээр маш эмзэг байна.

Төсвийн орлого	2013 оны төлөвлөгөө	
	хэмжээ /сая төгрөг/	эзлэх хувь
1. Урсгал орлого	7,087,518.1	99.99
Татварын орлого	6,461,531.6	91.16
Татварын бус орлого	625,986.5	8.83
2. Хөрөнгийн орлого	815.6	0.01
3. Тусламжийн орлого	0.0	0.00
Нийт тэнцвэржүүлсэн орлого	7,088,333.7	100.0

Нөгөө талаар, нэгдсэн төсвийн орлого 2012 оны 11 сарын гүйцэтгэлээр 4,322.0 тэрбум төгрөг байхад 2013 онд 7,088.3 тэрбум төгрөгийн орлого орно гэж өмнөх оны гүйцэтгэлээс 2,8 их наяд төгрөгөөр нэмэгдүүлж төлөвлөсөн нь төсвийн алдагдлыг бууруулж, ДНБ-ний 2 хувьд хүрэхэд нөлөөлж байгаа ба энэ нь хуулийн хүрээнд байгаа мэт харагдавч хэрвээ орлого төлөвлөсөн хэмжээнд хүрч төвлөрөхгүй тохиолдолд харьцаа яаж өөрчлөгдөх нь тодорхой юм. Нэгдсэн төсвийн орлогын 2008 оноос хойших хугацааны төлөвлөгөө, гүйцэтгэлийг доор хүснэгтээр оруулав.

хугацаа	нэгдсэн төсвийн орлого /тэрбум төгрөг/		
	төлөвлөлт	гүйцэтгэл	Зөрүү
2008	2,496.9	2,170.4	-326.5
2009	2,054.7	1,993.9	-60.8
2010	2,645.7	3,122.5	476.8
2011	4,281.8	4,468.2	186.4
2012	5,508.8	4,322.0	-1,186.8
2013	7,088.3		

2008-2012 онуудад өмнөх оны гүйцэтгэлтэй харьцуулсан төсвийн төлөвлөлтийн өсөлтийн дундаж нь 21,9 байсан бол 2013 онд өсөлт нь 64 хувь байна. Төсвийн зарлагын өсөлт нь сүүлийн жилүүдэд тухайн жилийнхээ эдийн засгийн бодит өсөлт болон инфляцийн өсөлтөөс илүү хурдтай байсан байна. Өөрөөр хэлбэл, эдийн засгийн бодит дундаж өсөлт жилд 9,5 хувь, инфляцийн дундаж өсөлт жилд 10,4 хувь байхад төсвийн зардлын дундаж өсөлт жилд 31 хувь байжээ. Харин 2013 оны төсөв нь шинээр хэрэгжүүлж эхэлж байгаа Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд нийцүүлж байгаа тул зарлагын өсөлт нь өмнөх 12 жилийн дундаж болон энэ оны эрдэс баялагийн бус ДНБ-ний өсөлтийн аль ихээх хэтрэхгүй байх ёстой гэсэн шаардлагын дагуу төсвийн зардлыг 18 хувиар нэмэгдүүлж тооцжээ.

Төсвийн зарлагын төлөвлөлт 7,444,6 тэрбум төгрөгт хүрч, өмнөх оны төлөвлөлтөөс 1,132.4 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдсэн ба үүнд, урсгал зардал 299,8 тэрбум төгрөгөөр, хөрөнгийн зардал 769,1 тэрбум төгрөгөөр, эргэж төлөгдөх цэвэр зээл 63,5 тэрбум төгрөгөөр тус тус нэмэгдсэн байна. Энэхүү зарлагын төлөвлөлтийн сайшаалтай тал нь урсгал шилжүүлэгийг бууруулж, бодит эдийн засагт хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлснээрээ давуу юм.

Өнгөрсөн хугацааны төсвийн байдлаас харахад, уул уурхайн орлогоос хэт хамааралтай, тогтворжуулалтын сандаа хангалттай хуримтлал үүсгэж чадаагүй манай улсын төсөвт дэлхийн эдийн засгийн нөхцөл байдал ихээр нөлөөлж байна. Гадаад эдийн засгийн таатай үед бодит үйлдвэрлэлийн хэмжээгээр бус үнийн өсөлтөөр огцом өссөн манай улсын төсвийн орлого гадаад зах зээл таагүй болох үед эрс буурч, төсвийн зарлагын хэт тэлэлтийг хумихад төвөгтэй болж, төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэхэд бэрхшээл үүсгэж байна. Нөгөө талаар, нийгмийн халамж, амлалтыг санхүүжүүлсэн нь төсөвт асар дарамт учруулж, бодит салбарын хөгжлийг сааруулах, эдийн засгийн өсөлтийг удаашруулахад гол нөлөө үзүүлсэн ба дээрх шалтгаанууд нь төсвийн тогтворгүй байдлыг үүсгэсэн.

Ирж буй оны буюу 2013 оны төсвийн төлөвлөлтөөс харахад Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн тусгай шаардлагуудыг тоон үзүүлэлтийн хувьд хангасан онцлогтой төсөв болсон боловч тухайн тоог илэрхийлж байгаа утгаар нь харахад төсвийн орлогыг хэт өөдрөг төлөвлөсөн нь тэр хэмжээгээр зардлыг нэмэгдүүлж төлөвлөх үндэслэлийг бий болгож байгаа ба орлогын төлөвлөлт тасалдсан тохиолдолд төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэх эх үүсвэр тэр хэмжээгээр дутагдах, түүнчлэн орлогын эх үүсвэр бодит нөхцөлд хүрэлцэхгүй тохиолдолд төлөвлөсөн зардлуудыг хязгаарлах шаардлага гарч, энэ нь эргээд бодит эдийн засагт оруулж буй хөрөнгө оруулалт багасах зэрэг сөрөг нөлөөтэй.

Нөгөө талаар, орлого бүрдүүлэгч эх үүсвэр нь зөвхөн татвараар бүрдэж байгаа, түүнчлэн тэдгээр таварыг бүрдүүлэгч эх үүсвэрт дэлхийн эдийн засгийн нөхцөл байдал, валютын ханшийн өөрчлөлт, бүтээгдэхүүний эрэлт, нийлүүлэлт, зах зээлийн үнийн хэлбэлзэл зэрэг гадаад нөлөөлөл их тул цаашид орлогын бусад эх үүсвэрүүдийг эрэлхийлэх шаардлагатай байна.

Дээрх нөхцөл байдлуудаас харахад 2013 оны төсөв нь Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн тусгай шаардлагуудыг тоон үзүүлэлтийн хувьд хангаж байгаа хэдий ч тухайн тоог илэрхийлж байгаа бодит утгаар нь харахад эдийн засгийн аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй. Өөрөөр хэлбэл, төсвийн орлогын хэт өөдрөг төлөвлөлтийг биелэлт нь гүйцэхгүй бол төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэх эх үүсвэр тэр хэмжээгээр дутагдах, түүнчлэн төлөвлөсөн зардлуудыг хязгаарлах шаардлага гарч, энэ нь эргээд бодит эдийн засагт оруулж буй хөрөнгө оруулалт багасах зэрэг нөлөөтэй.

Нөгөө талаар, орлого бүрдүүлэгч эх үүсвэр нь зөвхөн татвараар бүрдэж байгаа, түүнчлэн тэдгээр таварыг бүрдүүлэгч эх үүсвэрт дэлхийн эдийн засгийн нөхцөл байдал, валютын ханшийн өөрчлөлт, бүтээгдэхүүний эрэлт, нийлүүлэлт, зах зээлийн үнийн хэлбэлзэл зэрэг гадаад нөлөөлөл их тул цаашид орлогын бусад эх үүсвэрүүдийг эрэлхийлэх шаардлагатай байна.

Засгийн газрын авах зээл нь бодит эдийн засгийн салбарт чиглэгдэх бөгөөд эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангасан, зохистой харьцаанд байна. /ҮАБ-ын үзэл баримтлалын 3.2.3.2 /Монгол улсын өрийн үлдэгдэл 2013 онд 9,369.8тэрбум төгрөг буюу өнөөгийн үнэ цэнээр илэрхийлбэл 8,114.9 тэрбум төгрөгт хүрэхээр байна. ДНБ-д эзлэх Улсын өрийн хэмжээ 2013 онд (өнөөгийн үнэ цэнээр) 46.1 хувь болж байгаа нь Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд заасан энэ оны өрийн дээд хязгаар болох 50 хувиас 3.9 пунктээр бага буюу Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн заалтын хүрээнд тогтвортой байдлын шалгуур үзүүлэлтийг хангаж байна.

Харин Глазьевийн аргачлал дахь дотоод, гадаад өрийн шалгуурууд нь улсын нийт өр доторх Засгийн газрын өрийн байх ёстой түвшин гэж ойлгож байгаа тул энэ харьцаа эрсдлийн босгыг давж байгаа юм.

Үзүүлэлт	2007	2008	2009	2011
Гадаад өр ¹	1,788.4	2,028.5	2,604.9	2,669.3
ДНБ-д эзлэх хувь	24.5%	24.0%	29.6%	28.3%

Түүнчлэн, Монгол улс анх удаа Засгийн газрын 1,5 тэрбум ам.долларын бондыг дэлхийн зах зээлд арилжаалж, энэхүү хөрөнгө нь Монгол улсын дансанд орж бүртгэгдсэн гэдгийг албаны эх сурвалжуудаар мэдээлсэн. Энэ нь 2012 оны 12 дугаар сарын дундаж ханш /1\$=1396₮/ -аар тооцоход 2,094,0 тэрбум төгрөг болж ДНБ -ний 21.1 хувийг эзэлж байна.

Энэ хөрөнгийг Шинэчлэлийн Засгийн газрын ойрын жилүүдэд хийх томоохон бүтээн байгуулалтын төслүүдийг санхүүжүүлэх зорилготой байгаа ба бондын зарцуулалт тодорхой бус, нээлттэй биш байгаа нь олон нийтийн анхаарлыг татахаас гадна үр ашигтай ашиглаж чадвал энэ нь ирээдүйн их хөгжлийг авчрах, хэрвээ ашиглаж чадахгүй бол энэ нь их өрийн асуудал үүсэх төдийгүй үндэсний аюулгүй байдалд цаашилбал, манай улсын тусгаар тогтнолд нөлөөлөх асуудал болж хувирна. Иймээс бондоорх хөрөнгийг эдийн засгийн үр ашгийн тооцоо судалгаатай, эдийн засгийн аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхэд чиглэгдсэн дэд бүтэц, үйлдвэрлэлийг бүтээн байгуулах, хөгжүүлэхэд зориулагдах ёстой.

Чингис бондыг ашиглах хугацааны хүү, үндсэн төлбөрийн мэдээлэлд үндэслэн тооцоход хүүгийн төлбөрт 0,6 тэрбум ам.доллар, үндсэн төлбөрт 1,5 тэрбум ам.доллар, нийтдээ 2,1 тэрбум ам.долларыг эргүүлэн төлөх буюу тус хөрөнгийн ашиглалт нь жилд хамгийн багадаа 17,5 хувийн өгөөжтэй байж эрсдэлгүйгээр бондыг хугацаанд нь эргэн төлөх боломжтой. Өөрөөр хэлбэл, тус хөрөнгийн 100 төгрөг тутмаас 17,5 төгрөгийн ашигтай байх төсөл хөтөлбөрт зарцуулах шаардлага гарч байгаа юм.

2.4. Эрчим хүч, эрдэс баялгийн салбарын бодлого

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3 дугаар бүлэгт заасан Эдийн засгийн аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсэг болох Эрчим хүч, эрдэс баялагийн салбарт үндэсний аюулгүй байдлыг хангахаар дараах заалтуудыг тусгасан байна. Үүнд:

- 3.2.4.1. Эрдэс баялгийн салбарыг хөгжүүлэхдээ үндэсний аюулгүй байдлын баталгааг хангахыг чухалчилж, түүхий эдийн хавсарга, гадаад, дотоодын улс төр, бизнесийн ашиг сонирхлын сөргөлдөөний талбар болох, байгаль орчныг доройтуулахаас сэргийлнэ. Уул уурхайн ил тод, хариуцлагатай байдлыг дээшлүүлж, орлогод тавих хяналтыг сайжруулна.
- 3.2.4.2. Эрчим хүчний дотоодын гол эх үүсвэр болох нүүрсийг импортыг орлох, экспортыг нэмэгдүүлэх, орон нутагт үйлдвэрлэлийг дэмжиж, ажлын байраар хангах зорилгоор өргөнөөр ашиглах нөхцөлийг бүрдүүлнэ. Байгаль орчинд сөрөг нөлөө багатай, хямд эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, 2020 он гэхэд нүүрс болон дотоодын бусад эх үүсвэрээр түлш, эрчим хүчний хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрлэлээр бүрэн хангана.
- 3.2.4.3. Газрын тосны бүтээгдэхүүнээр нэг орноос шууд хараат байдлыг багасгаж, улмаар 2020 он гэхэд дотоодын үйлдвэрлэлээр хэрэгцээгээ бүрэн хангана. Үнийн хэт хэлбэлзэлд өртөх эрсдэлээс сэргийлж, улсын нөөцийг түүхий нефтээр 6 сараас доошгүй хэмжээнд байлгана.
- 3.2.4.4. Цөмийн эрчим хүчний салбарыг үндэсний ашиг сонирхол, энхийн зорилгоор ашиглах зарчимд нийцүүлэн хөгжүүлнэ. Цөмийн циклийг хөгжүүлж, цацраг идэвхт ашигт малтмалын ашиглалт, боловсруулалт, хөрвүүлэлт, баяжуулалт, эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг бий болгож, бэхжүүлнэ.²

Дээр иш татсан “Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал” -ыг 2010 онд

шинэчлэн баталсан бөгөөд түүнээс хойшхи 2 жилийн хугацаа нь эдийн засгийн аюулгүй байдлыг баталгаажуулахад хангалттай хугацаа биш хэдий ч энэ хугацаанд Засгийн газраас тус үзэл баримтлалд үйл ажиллагааныхаа төлөвлөгөө болон, яам, агентлагуудын хариуцан хэрэгжүүлж буй төсөл, хөтөлбөрүүд нь хэрхэн нийцэн гарсан нь бас нэг үзүүлэлт болох нь тодорхой. Тиймээс 2 жилийн хугацаанд гарсан үр дүнг үнэлэхээс илүүтэйгээр тухайн салбарт баримталж буй бодлогод үзэл баримтлалтай нийцээгүй болон зөрчилдөж байгаа зүйл байгаа эсэхийг тодорхойлох нь эхний алхам болох юм.

1994 онд “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал” батлагдсанаас эхлэн тус үзэл баримтлал дахь эдийн засгийн салбарын аюулгүй байдлыг үнэлэх болон холбогдох судалгаа, шинжилгээний ажлууд тогтмол хийгдэж байсан байдаг. 1996 оноос хойш 2009 оныг хүртэл хийгдэж байсан судалгааны ажлын гол хэрэглэгдэхүүн нь ОХУ -ын стратеги судлалын хүрээлэнгээс боловсруулсан шалгуур үзүүлэлтэд үндэслэн гаргасан 15 шалгуур үзүүлэлт байгаа нь ихэнхи судалгааны тайлан, холбогдох ном, эмхэтгэлүүдэд дурьдагсан байна. Өөрөөр хэлбэл, үнэлгээний гол хэрэглэгдэхүүн нь дээрх 15 шалгуур үзүүлэлт.

Шалгуураар үнэлсэн үнэлгээний үр дүн нь ихэнхи тохиолдолд адилхан гарсан байна. Тухайлбал, “...15 шалгуур үзүүлэлтээс 12-13 шалгуур үзүүлэлтээр үнэлэгдсэн үзүүлэлтүүд нь шаардлага хангахгүй байгаа бөгөөд энэ байдал удаан үргэлжилбэл манай улсын эдийг засгийн аюулгүй байдал алдагдаж, гадаад улс орон, бүлэглэлүүдээс хараат байдалд орох ... магадлалтай”¹⁰ гэсэн дүгнэлтүүдийг гаргасан байдаг. Харин судлаач миний зүгээс олон жилийн туршид гарч байсан дээрх судалгааны дүгнэлтийг үгүйсгэх гээгүй бөгөөд тус дүгнэлтийн шалтгааныг өөрөөр харж байна.

Өөрөөр хэлбэл, эдийн засгийн аюулгүй байдлыг бодитоор үнэлэх шалгуур үзүүлэлт нь өөрөө үнэлгээний шаардлага хангахгүй байгаад гол учир нь байна. Өдий хүртэл хийж ирсэн, шинжилгээ, судалгаа, үнэлгээний гол хэрэглэгдэхүүн болох оросын эрдэмтэд болон НҮБ, ОХУ-ын стратеги судалгааны хүрээлэнгээс боловсруулсан шалгуур үзүүлэлтийг үндэслэн Монголын эрдэмтдийн боловсруулан гаргасан 15 шалгуур үзүүлэлт нь эдийн засгийн аюулгүй байдлыг бодитоор үнэлэх боломжгүй бөгөөд салбарын гол үзүүлэлтүүдийг гаргаж чадаагүй гэж үзэж байна. Учир нь:

- Судалгаа, шинжилгээндээ хэрэглэж байсан гол шалгуур үзүүлэлтүүд нь “Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал” дахь эдийн засгийн аюулгүй байдлын үзэл баримтлал болгон дэвшүүлсэн зорилтуудыг үнэлэхэд чиглэгдсэн шалгуур үзүүлэлтүүд болж чадаагүй. Өөрөөр хэлбэл байгаа оноогүй,
- Эдийн засгийн аюулгүй байдлыг үнэлэхэд шаардагдах үзүүлэлтүүд дутуу. Тодруулбал, статистику үзүүлэлтээр гараад байгаа эдийн засгийн өсөлтөд нөлөөлсөн үзүүлэлтүүд, мөн эдийн засгийн аюулгүй байдалд нөлөөлөх үзүүлэлтүүд дутуу дулимаг,
- Үзэл баримтлалд тусгагдсан эдийн засгийн салбарын үзүүлэлтээ бүрэн тодорхойлоогүй. Тухайлбал, эрдэс баялаг, эрчим хүчний салбарын үйл ажиллагааг үнэлэх үнэлгээний үзүүлэлт байхгүй,

гэх зэрэг нь шалгуур үзүүлэлттэй холбоотой асуудлууд байгаа юм. Тухайлбал эдгээр шалгуур үзүүлэлт эрчим хүч, уул уурхайн салбарын аюулгүй байдлыг үнэлэх үзүүлэлт нэг ч байхгүй. Мөн тус шалгуур үзүүлэлтүүд нь юу нь, яаж буруудсанаас эдийн засгийн аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж байгааг тодорхой харуулж чадахгүй байгаа юм. Тиймээс энэ шалгуураар гарсан үр дүнгүүд бодитой эсэхэд эргэлзээ төрүүлж байна. Гэвч эдийн засгийн аюулгүй байдал хангагдахгүй байгаа нь бодит үнэн. Үүнийг өнөөдрийн амьдралын чанар харуулж байна. Иймд гол алдаа нь хаана байна, яагаад эдийн засгийн аюулгүй байдал хангагдахгүй байна вэ гэдэг асуудал тулгарч байна. Өөрөөр хэлбэл “define the problem” буюу “асуудлыг тодорхойлох” бодлогын шинжилгээний алхам нэн тэргүүнд

¹⁰ “Үндэсний аюулгүй байдал хийгээд эдийн засгийн аюулгүй байдал”, Стратеги судлал сэтгүүд, Р. Батмэнд

хийгдэх шаардлагатай болоод байна. Үүнийг тодорхойлж, судалгаагаар шалгасны дараа үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтийг үнэн зөвөөр боловсруулах алхам хийх нь үр дүнтэй байх болов уу. Судалгааны мэдээлэл цуглуулах, боловсруулах явцад эдийн засгийн аюулгүй байдлыг аюултай түвшинд хүргэж буй гол асуудал нь бодлого боловсруулах шатанд байх магадлалтай нь харагдаж байна.

Түүний хажуугаар хууль болон Засгийн газрын үндэсний хөтөлбөрүүд, томоохон төслүүдийн хэрэгжилтийн механизм нь, хэрэгжүүлж буй арга зам, түүнд тавих хяналт үгүй зэрэг нь удаах нөлөөллийн хүчин зүйл болж байгаа нь харагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл цаасан дээр боловсруулан батлан гаргасан бодлогын баримт бичгүүд түүнийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө нь ерөнхий байдлаараа ҮАБ-ын үзэл баримтлалтай нийцэж байгаа боловч эрхэлсэн яамдуудын тус төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдэж буй нарийвчилсан төслүүд дээр зарим талын зөрчилүүд харагдаж байна. Үүнийг тодорхой харуулахын тулд Эрчим хүч, эрдэс баялагын салбарт баримтлах аюулгүй байдлын үзэл баримтлалыг зорилт нэг бүрээр нь авч үзэж, холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллагуудыг оролцуулан нарийвчилсан суурь судалгаа хийж нөхцөл байдлыг нарийн тодорхой болгох шаардлага байгаа нь харагдаж байна.

Эрчим хүч, эрдэс баялагийн салбарын аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын зорилтыг нэг бүрчлэн авч үзвэл дараах байдалтай байна.

Эрдэс баялаг, эрчим хүчний салбарт баримтлах аюулгүй байдлын зорилтууд

Эрчим хүч	Уул уурхай	Байгаль орчин
- Нүүрсний импортыг орлох - Нүүрсний экспортыг нэмэгдүүлэх - Байгаль орчинд сөрөг нөлөө багатай, хямд эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх 2020 он гэхэд түлш, Эрчим хүчний хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрээр бүрэн хангах - Цөмийн эрчим хүчний салбарыг хөгжүүлэх - Цөмийн эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг бий болгох	- Эрдэс баялагийн салбарыг улс төр, бизнесийн ашиг сонирхлын зөрчилдөөнөөс ангид байлгах / зөрчилдөөний талбар болохоос сэргийлэх/ - Уул уурхайн ил тод - Уул уурхайн орлогод хяналт тавих - Орон нутагт үйлдвэрлэлийг дэмжиж - Газрын тосны бүтээгдэхүүнээр нэг орноос хараат байдлыг багасгах 2020 онд дотоодын үйлдвэрлэлээр газрын тосны хэрэгцээг бүрэн хангах - Үнийн хэт хэлбэлзэлд өртөхөөс сэргийлэх - Улсын нөөцийг түүхий нефтээр 6 сараас доошгүй хэмжээнд байлгах - Цацраг идэвхт ашигт малтмалын ашиглалт, боловсруулалт, хөрвүүлэлт, баяжуулалтыг бий болгох	Байгаль орчныг доройтуулахаас сэргийлэх

Дээрх 16 зорилт тус бүрт Уул уурхайн яам, Эрчим хүчний яам, Байгаль орчин ногоон хөгжлийн яам, Газрын тосны газар, Ашигт малтмалын газар гэсэн 5 байгууллагын вэб сайтад мэдээлэл авахаар хандсан ч Байгаль орчин ногоон хөгжлийн яамнаас бусад байгууллагын сайтад байршуулсан мэдээлэл шаардлага хангахгүй байв.

Байгаль орчин: Байгаль орчин ногоон хөгжлийн яам нь үзэл баримтлалын 3.2.4.1-д заасан байгаль орчныг доройтуулахаас сэргийлэх бодлогыг ханган ажиллах бөгөөд одоогийн байдлаар тус яаманд нийт 25 Үндэсний хөтөлбөр харъяалагдаж байгаа бөгөөд үүнээс 12 хөтөлбөр нь хэрэгжээд дууссан байна. Эдгээр 25 хөтөлбөрөөс яг уул уурхайн

хайгуулын болон олборлолт, боловсруулалт, тээвэрлэлтийн хүчин зүйлээс байгаль орчныг доройтуулахаас сэргийлэхэд чиглэсэн “Ашигт малтмал ашиглах үйл ажиллагааг байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөл, хохирол багатай явуулах хөтөлбөр” гэсэн хөтөлбөр байсан бөгөөд энэ нь 2010 онд дуусгавар болсон байна. Хэрэгжилтийн байдал, үр дүнгийн талаарх тодорхой мэдээлэл судалгаа алга байна.

2015 он хүртэд хэрэгжих “Цагаан тоос”, 2035 он хүртэл хэрэгжих “Ногоон хэрэм”, 2015 он болон түүнээс цаашид хэрэгжих “Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөр” зэрэг хөтөлбөрүүдийн хамруулан авч үзэж болох юм. Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газрын мэдээлж байгаагаар Байгаль орчны салбарт хэрэгжиж байгаа дээрх хөтөлбөрүүдээс 7 хөтөлбөрийн хэрэгжилт хангалтгүй, удаашралттай, зарим заалт нь тасарч байгаа бөгөөд хэрэгжилтийн хяналтыг тогтмолжуулж, биелэлтийг бүрэн гаргахад анхаарах шаардлагатай байна гэсэн дүгнэлт гарчээ. Ийм дүгнэлт бүхий хөтөлбөрт “Ногоон хэрэм” хөтөлбөр багтсан байна.

Эрдэс баялаг, Эрчим хүч: Хуучнаар Эрдэс баялаг, Эрчим Хүчний Яам одоогоор Уул уурхайн яам, Эрчим хүчний яаманд нийтдээ Үндэсний хөтөлбөр 5, Хэрэгжүүлж байгаа 12 төсөл байна гэсэн мэдээ 2012 оны эхний хагас жилийн байдлаар гарсан байна. Тус салбарт Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй “Сэргээгдэх эрчим хүч”, “Монгол улсын эрчим хүчний нэгдсэн систем”, “Өмнөд говийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх”, “Монгол улсыг аж үйлдвэржүүлэх”, “Бичил уурхайг 2015 он хүртэл хөгжүүлэх” гэсэн 5 хөтөлбөр байгаагаас “Сэргээгдэх эрчим хүч”, “Өмнөд говийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх” гэсэн хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилт удаашралттай буюу тасарч байгаа гэсэн дүгнэлт хийжээ. Бусад хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн талаар нарийн тодорхой мэдээлэл байхгүй.

ҮАБ -ын эдийн засгийн салбарын Эрдэс баялаг, эрчим хүчний салбарын дээрх 16 зорилтын хүрээнд Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн төлөвлөгөө хэрхэн нийцэж байгаа талаар авч үзвэл дараах байдалтай байна.

- “Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 онд хэрэгжүүлэх, үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-т эрдэс баялаг уул уурхайн салбарын бодлоготой хамаарал бүхий 19 чиглэлийн зорилтыг эдийн засгийн бодлогын тэргүүлэх чиглэлийн зорилт болгон тавьсан байна. Үүнийхээ хүрээнд эдийн засгийг солонгоруулах долоон чиглэлийн бодлого бодлого явуулахаар төлөвлөсөн байна. Үүнээс “Үйлдвэржүүлэх чиглэлээр хэрэгжүүлэх бодлого”, “Импортыг орлох экспортын бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлого” гэсэн 2 чиглэлийн бодлогын зарим заалтууд нь эрдэс баялаг, эрчим хүчний салбарын бодлоготой хамаарал бүхий бодлогууд байгаа юм. Эдгээр бодлогыг хэрэгжүүлэхийн тулд бодлого тус бүрийн дагуу үйл ажиллагааны зорилт тавин төлөвлөгөө боловсруулсан байна.
- “Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөн”-д нийт 319 зорилт тусгагдсанаас Эрдэс баялаг, эрчим хүчний салбарт хамаарах 41 зорилт дэвшүүлсэн бөгөөд зорилтыг хэрэгжүүлэх арга хэмжээг нарийвчлан заажээ.

Өөрөөр хэлбэл салбарын аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд дэвшүүлсэн 16 зорилтод нийцүүлэн Засгийн газар үйл ажиллагааны хөтөлбөртөө нийт 41 зорилт, 140 арга хэмжээг төлөвлөн ажиллаж байна. Үүнээс цөмийн эрчим хүчний хэрэглээтэй холбоотой аливаа бодлого хэрэгжүүлэхгүй гэдгээ Ерөнхий сайдын зүгээс амалсан байна. Мөн Эрдэс баялагийн салбарыг улс төр, бизнесийн ашиг сонирхлын зөрчилдөөнөөс ангид байлгах зорилтын хувьд хэдийгээр 2012 онд “Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхолыг зохицуулах, ашиг сонирхолын зөрчилөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль” батлагдсан ч төдийлөн хэрэгжихгүй байгаа бөгөөд хөгжлийн бодлого, төсөл хөтөлбөрүүд ашиг сонирхолын зөрчилтэй байна гэсэн шүүмжлэл дагуулж байна. Мөн ҮАБҮЗ -ын 3.2.4.3-д заасан зорилтуудын хүрээнд эрхэлсэн яамнаас нь Газрын тосны үйлдвэр

барих тухай төслийг Засгийн газарт хүргүүлсэн ч энэ төслөөр тус үйлдвэр нь түүхий эдээ ОХУ -аас авах болсон нь мөн ҮАБҮЗ -ын үндсэн бодлого, Засгийн газрын хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний 98.1- т заасан “Боловсруулах үйлдвэр байгуулан Монгол Улсад олборлож байгаа ашигт малтмал, газрын тосны бүтээгдэхүүнийг дотоодын үйлдвэрт эхний ээлжинд нийлүүлдэг болох” гэсэн зорилтуудтай зөрчилдөж байна.

Мөн цаашид баримталахаар болсон татварын хөнгөлөлтийн бодлого нь үзэл баримтлалтай шууд бусаар зарчилдөг байна гэж үзэж болохоор байна. Засгийн газрын хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний 1.1. -т “Уул уурхай, ашигт малтмал, нефтийн бүтээгдэхүүний импорт, газрын тосны экспорт, үүрэн холбооны операторын үйлчилгээ, архи, спирт, тамхи үйлдвэрлэх зэргээс бусад салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг, жилийн борлуулалтын орлого нь 1.5 тэрбум төгрөгөөс илүүгүй аж ахуйн нэгжийн төсөвт төлсөн орлогын албан татварын 90 хувийг буцаан олгох чиглэлээр Аж ахуй нэгжийн орлогын албан татварын тухай хууль...-д нэмэлт өөрчлөлт оруулна” гэсэн нь үзэл баримтлалыг даган гарсан мэргэжилтнүүдийн дүгнэлттэй зөрчилдөж байна. Энэ мэт шууд бусаар зөрчилдөж байгаа болон тодорхойгүй зорилтууд Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт туссан байна.

Стратеги судлалын салбарын мэргэжилтнүүдийн үзэж байгаагаар Эрчим хүч, эрдэс баялгийн салбарт тулгамдаж буй асуудал нь дараах байдалтай байна:

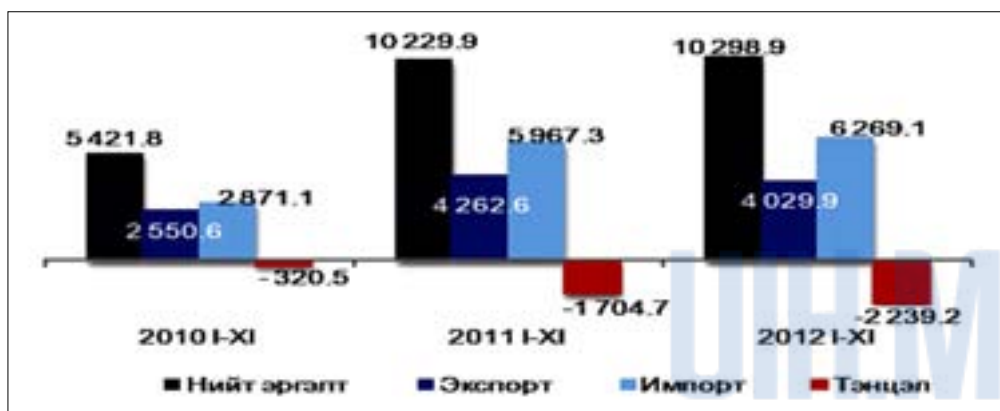
- ✓ Эрдэс, баяжмалын нөөц, агуулгыг бүрэн тооцохгүй,
- ✓ Татвар, шимтгэлийг бүрэн авахгүй,
- ✓ Тусгай зөвшөөрөл, химийн хортой бодисын хэрэглээнд тавих төрийн хяналт сул,
- ✓ Монгол Улсад газрын тос боловсруулах үйлдвэр байгуулахаар олон төсөл, саналууд ирүүлсэн байдаг боловч үйлдвэр байгуулах хөрөнгө, санхүүжилтийн асуудал нь тодорхой бус, техник технологийн сонголт бүрэн хийгдээгүй, ажил хэрэг болгохгүй орхигдуулсаар байна.
- ✓ Монгол Улсаас уул уурхайн бүтээгдэхүүн экспортолж буй аж ахуйн нэгжүүд орлогоо нууж, татвараас зайлсхийсээр байна. Тэдний борлуулалтыг дэлхийн зах зээлийн үнээр борлуулах хуулийн заалтыг тууштай хэрэгжүүлэхгүй, нөөц ашигласны төлбөр, татварын хэмжээг бодитой тогтоож чадахгүй орлого алдсан хэвээр байна.
- ✓ Цахилгаан, дулааны шугам сүлжээ хуучирсан, нийгмийн салбарын хэрэгцээг харгалзан үнийг төрөөс бага тогтоож нөгөө талаас эрчим хүчний салбарын үр ашиггүй, үрэлгэн үйл ажиллагаанаас эдийн засгийн сөрөг цикл үүсээд байна. Шатахууны хангамж, бөөний болон, жижиглэн худалдаа дэлхийн зах зээлийн үнийн савалгаа, нэг улсын экспорт, тээврийн тарифын нөлөөнд байна. Үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, ахуйн хэрэглээний бүх салбарт цахилгаан, дулаан, шатахууны зохистой хэрэглээ, хэмнэлтийн горим, ухамсар, соёл тогтоогүй нь макро эдийн засгийн ихээхэн алдагдалд хүргээд байна
- ✓ Уул уурхайн салбарт химийн хорт бодисыг технологийн дагуу хэрэглэх ёстой боловч хяналт сул байгааг ашиглан гар аргаар алт олборлож байгаа иргэд хууль бусаар, технологийн горимгүй хэрэглэж байгаа нь хүний эрүүл мэнд, байгаль орчныг хордуулах үндсэн шалтгаан болж байна.
- ✓ Түлш, шатахууны салбар 100 хувь гадны импорт, үнийн хэлбэлзлээс хамааралтай бөгөөд жилд нэг их наяд төгрөгөөс их үнээр түлш, шатахууныг нэг улсаас худалдан авч байгаа бөгөөд энэ нь гадаад худалдааны алдагдлын гол шалтгаан болж байна.

- ✓ Манай улсын эдийн засгийн үндсэн активууд болон улсын төсвөөр хийгдсэн геологи хайгуулын судалгааны үр дүнд нээгдсэн ордуудыг үнэ төлбөргүй шахуу тарааж, лицензийн олголтыг хяналтаас гаргасан. Энэ салбарт төрийн бодлого алдагдсан бөгөөд уул уурхайн салбараас орох орлого татвараас чөлөөлөгдсөн хэвээр байна.
- ✓ Хууль бус ашигт малтмал олборлогчдыг хязгаарлаж бусад салбарт ажлын байраар хангаж чадахгүй, байгаль орчныг ихээхэн сүйтгэж байгаа зэрэг нь тус салбарын олон жил үргэлжилсэн хүндрэлүүд болоод байна. Эрдэс бүтээгдэхүүний экспортод тавих төрийн хяналт алдагдаж бүтээгдэхүүний хэмжээ, үндсэн болон дагалдах элементийн агуулгыг бүрэн тодорхойлж чадахгүй төсвийн орлогын бүрдүүлэлтэд алдагдал учруулж байна¹¹ гэж дүгнэсэн байдаг.

2.5 Гадаад худалдаа, интеграцийн бодлогын хэрэгжилт, эрсдэл

Монгол улсын Үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдал ямар хэмжээнд хангагдаж байгааг үнэлэх зорилгоор гадаад худалдаа, интеграцийн бодлогын өнөөгийн байдал нь “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал” -ын 3.2.5 -д заасан Гадаад худалдаа, интеграцийн бодлогын заалтын зорилтыг хангаж чадаж буй эсэхийг үнэлэн дүгнэж, энэхүү заалтын хэрэгжилт хангалтгүй байснаар үүсч болох эрсдэлүүдийг гарган ирэхийг зорив.

Монгол Улс Дэлхийн худалдааны байгууллагад 1997 онд элсэж, гадаад эдийн засгийн нээлттэй бодлого явуулж ирсэн бөгөөд 2012 оны эхний 11 сард дэлхийн 137 оронтой худалдаа хийж, гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт 10298.9 сая ам.долл, үүнээс экспорт 4029.9 сая ам.долл, импорт 6269.1 сая ам.долларт хүрчээ (Зураг 1). Доорх зургаас харахад сүүлийн жилүүдэд гадаад худалдааны нийт бараа эргэлтийн хэмжээ жил бүр өссөнөөр гадаад худалдаа хөгжиж байгаа хэдий ч гадаад худалдааны алдагдал эрчимтэй өссөөр байна.

Гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт, жил бүрийн эхний 11 сарын байдлаар, сая ам. долл.

Эх сурвалж: МУ-ын статистикийн эмхэтгэл, 2012 оны 11 сарын танилцуулга

Гадаад худалдааны тэнцэл 2012 оны эхний 11 сард 2239.2 сая ам.долларын алдагдалтай гарч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 534.5 сая ам.долл буюу 31.4 хувиар өсчээ. Харин 2012 оны эхний 11 сарын үеийн гадаад худалдааны алдагдлыг 2010 оны мөн үеийн 320.5 сая ам.долларын алдагдалтай харьцуулбал 1918.7 сая ам.долл өссөн үзүүлэлттэй

¹¹ <http://www.nsc.gov.mn/?q=mn/node/130>

байна. Гадаад худалдааны алдагдал өсөхөд манай орны экспортын гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүн болох боловсруулаагүй болон хагас боловсруулсан түүхий эд, зэс, алтны экспорт голлосон хүнс, өргөн хэрэглээний барааны импортоос хамаарсан хэвээр байгаа нь нөлөөлж байна.

Энэ байдлаас харахад “Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-ын 3.2.5.2-т заасан “Гадаад худалдааны алдагдлыг багасгаж, тарифын болон тарифын бус арга хэрэгслийг дотоодын үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилгоор зохистой хэрэглэнэ. Стратегийн бараа, түүхий эдээр үндэсний үйлдвэрлэлийг найдвартай хангаж, үйлдвэрлэлийн тоног төхөөрөмжийн импортын таатай нөхцөлийг бүрдүүлнэ” гэсэн зорилтын Гадаад худалдааны алдагдлыг багасгах хэрэгжилт маш хангалтгүй байгааг илэрхийлж байна.

Гаалийн албан татварын хэмжээ нь гаалийн үнэ, тоо хэмжээ, татварын төрөл, хэлбэр, тарифын хувь хэмжээ зэргээс хамаарч өөр өөр байх бөгөөд 2002 оноос дийлэнх үйлдвэрлэлийн тоног төхөөрөмжийн импортын барааны гаалийн татварын хэмжээг 5 хувь, Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар (НӨАТ) -ын хувь хэмжээг 2007 оны 1 дүгээр сарын 1-нээс 10 хувиар ногдуулж байгаа бөгөөд тодорхой зарим нэр төрлийн барааны улирлын чанартайгаар өөрчлөгддөг. Төмс, сонгино, байцаа, шар лууван, шар манжин, гурил зэрэг бараа бүтээгдэхүүний хувьд жил бүрийн 8 дугаар сарын 1-нээс 4 дүгээр сарын 1 хүртэл 15%, бусад улиралд 5%-ийн татвар ногдуулахаар заасан байна.

Үүнээс харахад тарифын болон тарифын бус арга хэрэгслийг дотоодын үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилгоор зохистой хэрэглэх, Стратегийн бараа, түүхий эдээр үндэсний үйлдвэрлэлийг найдвартай хангаж, үйлдвэрлэлийн тоног төхөөрөмжийн импортын таатай нөхцөлийг бүрдүүлэх тал дээр анхааран улсаас дээрх гаалийн татварын зохицуулалт хийгдэж байна.

Энэ зорилт нь үндэсний үйлдвэрлэлээ дэмжихэд чухал ач холбогдолтой ба хэрэв энэ заалтын хэрэгжилт хангалтгүй байвал үндэсний үйлдвэрлэл хөгжихөд саад учирж хүнд байдалд орох эрсдэлтэй. Манай улс 2012 оны эхний 11 сард нийт 55 оронд бараа, бүтээгдэхүүн экспортолсноос БНХАУ-д 92.8 хувь, Канад улсад 2.4 хувь, ОХУ-д 1.8 хувь ногдож байгаа нь нийт экспортын 97.0 хувийг эзэлж байна.

Экспортын бүтэц, голлох улсаар, 2012 оны эхний 11 сарын байдлаар,
(эх сурвалж: МУ -ын статистикийн эмхэтгэл, 2012 оны 11 сарын танилцуулга)

Экспортын 98.1 хувийг эрдэс бүтээгдэхүүн, үнэт ба хагас үнэт чулуу, үнэт металл, гоёлын зүйлс, зоос, түүхий болон боловсруулсан арьс, шир, ангийн үс, тэдгээрээр хийсэн эдлэл, нэхмэл бүтээгдэхүүн эзэлж байна.

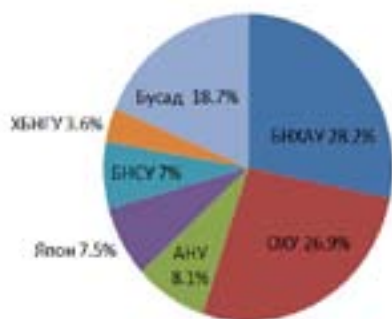
Экспортын бүтэц, барааны голлох бүлгээр, жил бүрийн эхний 11 сарын байдлаар, хувиар

	2010 I-XI	2011 I-XI	2012 I-XI
Нийт	100.0	100.0	100.0
Эрдэс бүтээгдэхүүн	80.2	88.8	89.3
Нэхмэл болон нэхмэл бүтээгдэхүүн	8.1	5.4	5.7
Үнэт ба хагас үнэт чулуу, үнэт металл, гоёлын зүйлс, зоос	6.5	2.5	2.5
Түүхий болон боловсруулсан арьс, шир, ангийн үс, эдгээрээр хийсэн бүтээгдэхүүн	1.2	1.1	0.6
Бусад	4.0	2.2	1.9

Эх сурвалж: МУ-ын статистикийн эмхэтгэл, 2012 оны 11 сарын танилцуулга

Дээрх статистик мэдээллээс харахад “Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-ын 3.2.5.1 -т заасан “Цөөн зах зээл, цөөн нэр төрлийн бүтээгдэхүүний экспорт, импортоос хэт хамааралтай үндэсний эдийн засгийн эмзэг байдлыг бууруулна.” гэсэн заалтын хэрэгжилт хангалтгүй байна. Учир нь хөрш орнуудад гаргах экспортын нэр төрөл цөөн, боловсруулаагүй түүхий эд голлож тарифын болон тарифын бус саад, хоригтой байна. Энэхүү заалтын хэрэгжилт хангалтгүй байгаагаас шалтгаалан эдийн засаг экспорт импортоос хэт их хамааралтай болох, үндэсний үйлдвэрлэл мөхөх, хүнсний аюулгүй байдал алдагдах зэрэг эрсдэл үүсэх боломжтой.

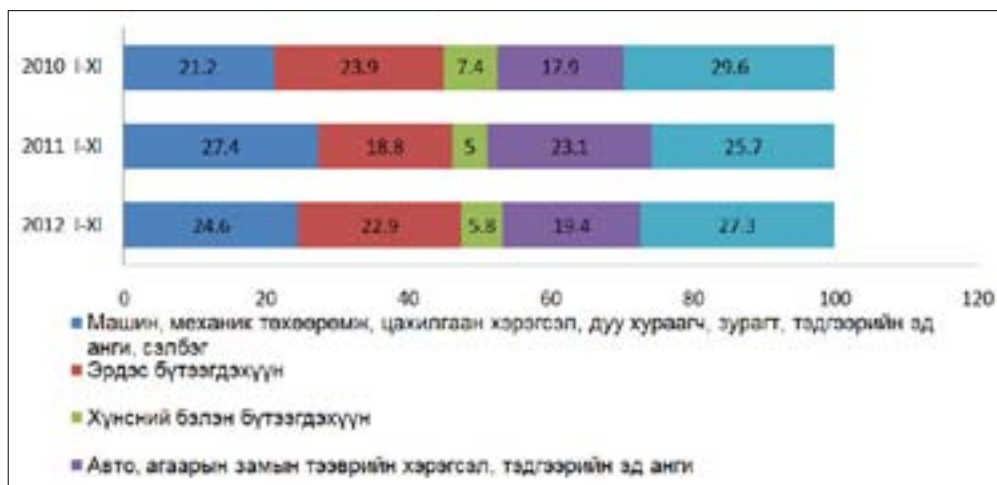
Манай улс 2012 оны эхний 11 сард нийт 134 оронтой импортын худалдаа хийсний 28.2 хувийг БНХАУ -тай, 26.9 хувийг ОХУ-тай, 8.1 хувийг АНУ-тай, 7.5 хувийг Япон улстай, 7.0 хувийг БНСУ-тай, 3.6 хувийг ХБНГУ-тай хийсэн нь нийт дүнгийн 81.4 хувийг эзэлж байна.

Импортын бүтэц, голлох улсаар,
2012 оны эхний 11 сарын байдлаар

Импортын хэмжээ 2012 оны эхний 11 сард өмнөх оны мөн үеийнхээс 301.8 сая ам.долл буюу 5.1 хувиар нэмэгдсэн байна. Нийт импортод машин, механик төхөөрөмж, цахилгаан хэрэгсэл, дуу хураагч, зурагт, тэдгээрийн эд анги, сэлбэг 24.6 хувь, эрдэс бүтээгдэхүүн 22.9 хувь, авто, агаарын замын тээврийн хэрэгсэл, тэдгээрийн эд анги 19.4 хувь, үндсэн төмөрлөг, түүгээр хийсэн бүтээгдэхүүн 8.8 хувь, хүнсний бэлэн бүтээгдэхүүн 5.8 хувийг эзэлж, үлдсэн 18.5 хувийг бусад бүлгийн бүтээгдэхүүн эзэлж байна.

Судалгааны эмхтгэл, XIV боть

Импортын бүтэц, барааны голлох бүлгээр, жил бүрийн эхний 11 сарын байдлаар, хувиар

Энэхүү статистик мэдээллээс харахад “Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-ын 3.2.5.3-т заасан “Нэг орноос худалдан авах бараа бүтээгдэхүүн нийт импортод хэт давамгайлахаас сэргийлэх бодлого баримтална” гэсэн заалтын биелэлт хангагдаж байна. Учир нь манай улс дэлхийн олон орны зах зээлээс олон төрлийн бараа бүтээгдэхүүн импортолж байгааг дээр дурдсан. Хэрэв энэ заалтын биелэлт хангалтгүй байвал манай улсын баримталж буй гадаад худалдааны салбарт олон тулгуурт гадаад бодлогын зарчим алдагдах эрсдэл учирж болзошгүй.

Ашигласан ном, материалын жагсаалт

1. Ашигт малтмалын газар, Ашигт малтмал, газрын тосны салбарын мэдээлэл- /www.mgam.gov.mn/
2. Банкны тухай хууль 2010 он
3. Глазьев.С “Методика расчета основных показателей экономической безопасности РФ”, 1996
4. Гадаадын хөрөнгө оруулалтын газар, Гадаадын хөрөнгө оруулалтын мэдээлэл, /www.investmongolia.com/
5. Гадаадын хөрөнгө оруулалтын тухай хууль 1993-05-10
6. Даваадорж.Ц “Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд тусгасан эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах онол, арга зүйн зарим асуудлууд”, Стратеги судлал сэтгүүл, 2011.№53
7. Монгол Улсын Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам - http://mne.mn/v3/
8. Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992 он
9. “Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийг 2012 онд хөгжүүлэх Үндсэн чиглэл батлах тухай” УИХ-ын тогтоол, 2011-07-09 №39
10. Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийг 2013 онд хөгжүүлэх үндсэн чиглэл батлах тухай, УИХ-ын тогтоол, 2012.05.18 №37
11. Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн 2013 оны төсвийн хүрээний мэдэгдэл, төсвийн төсөөллийн тухай 2012 он
12. Монгол Улсын Статистикийн эмхтгэл УСХ, 2011 он
13. Статистикийн бюллетень 2009 №12, 2010 №12, 2011 №12, 2012 №13 УСХ
14. Страны с переходной экономикой Дэлхийн банк OED Вашингтон 2004 он

15. Тунгалаг.Д Монгол Улсын эдийн засгийн аюулгүй байдлын зарим асуудал УБ.2009 он
16. Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль 2010.06.24
17. Цэцгээ.С Даяаршлын нөхцөл дэх үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдал, түүнийг хангах механизмыг боловсронгуй болгох нь. Адмон. 2008
18. Цогтоо.М Эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах асуудалд. Мэдээлэл сэтгүүл 1993 №1
19. Эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл ба төсвийн уялдаа холбоо /судалгааны тайлан/ Сангийн яам, UNDP УБ 2005 он
20. www.legalinfo.mn
21. www.mof.gov.mn
22. www.pmis.gov.mn

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

(Footnotes)

¹ http://www.mof.gov.mn/res/resource/resource/0726_112.pdf

² Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, 2010;